

BOUWHISTORISCHE OPNAME

Grote Kerkstraat 41 Leeuwarden

AUGUSTUS 2013

Betreft:

**Bouwhistorische opname
Grote Kerkstraat 41
8911 EA Leeuwarden**

Opdrachtgever:

**Stichting Sint Anthony Gasthuis
Grote Kerkstraat 39
8911 EA Leeuwarden**

Onderzoek:

**Reitse de Vries Bouwhistorie
Friese Veldweg 17
8398 ET Blesdijke
T 06 48792898
Reitse de Vries**

Begeleiding:

**Adema Architecten
Vleesmarkt 7
9101 MH Dokkum
T 0519-295665
Siebe van Seijen**

Inhoud

Inleiding	4	3.4	Constructie	20
			<i>Draagconstructie</i>	20
			<i>Balklagen</i>	20
Objectgegevens	5		<i>Kapconstructie dwarskap voorhuis</i>	21
			<i>Kapconstructie langskap achterhuis</i>	23
			<i>Voormalige zadeldakconstructies west</i>	23
1. Samenvatting	6	3.5	Interieurafwerking	24
1.1 Samenvatting bouwhistorie	6	3.5.0	Kelder	24
1.2 Samenvatting waardestelling	7	3.5.1	Begane grond	24
1.3 Samenvatting archiefonderzoek	8		<i>Voorhal</i>	24
			<i>Portaal</i>	25
			<i>Achterhal</i>	27
2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis	10		<i>Achterkamer west</i>	27
			<i>Badkamer</i>	27
			<i>Bijkeuken</i>	27
			<i>Opkamer</i>	29
			<i>Voorkamer</i>	29
			<i>Achterkamer oost</i>	31
3. Bouwhistorische beschrijving	13	3.5.2	Verdieping	32
3.1 Situering	13		<i>Bovenvoorkamer west</i>	32
3.2 Bouwmassa/structuur	13		<i>Bovenvoorkamer oost</i>	34
3.3 Exterieur	15		<i>Bovenachterkamer oost</i>	34
<i>Voorgevel zuid</i>	15		<i>Bovenachterkamer west</i>	34
<i>Zijgevel west, dwarspand</i>	16		<i>Oude trappenhuis</i>	35
<i>Zijgevel oost, dwarspand en langspand</i>	17		<i>Nieuwe trappenhuis</i>	35
<i>Achtergevel noord, langspand</i>	17	3.5.3	Zolder	36
<i>Achtergevel noord, dwarspand</i>	17		<i>Oude trappenhuis</i>	36
<i>Zijgevel oost, uitbouw noordwesthoek</i>	19		<i>Voorzolder</i>	36
<i>Achtergevel noord, uitbouw noordwesthoek</i>	19		<i>Achterzolder</i>	36

4. Waardestelling	37
4.1 Uitgangspunten	37
4.2 Exterieur	37
4.3 Constructie en interieur	38
4.4 Waarderingsplattegronden	38
<i>Kelder</i>	38
<i>Begane grond</i>	39
<i>Verdieping</i>	40
<i>Zolder</i>	41
4.5 Waarderingscriteria	42
 5. Aanbeveling	 43

Inleiding

Stichting Sint Anthony Gasthuis is voornemens om Grote Kerkstraat 41 in Leeuwarden een nieuwe invulling te geven door het pand geschikt te maken voor huisvesting van senioren. Bovendien zal het pand hersteld worden. Deze werkzaamheden zullen begeleid worden door Adema Architecten uit Dokkum.

Alvorens tot de definitieve planvorming wordt overgegaan, zal eerst een bouwhistorische opname worden uitgevoerd.

Deze opname is de uitbreiding op het bouwhistorisch onderzoek van de volgende monumenten: Grote Kerkstraat 47, 49, 51, 53, 55 en 57. Grote Kerkstraat 41 heeft eveneens een monumentale status (rijksmonument).

Een van de belangrijkste doelen van bouwhistorisch onderzoek is het vastleggen van de bouw- en verbouwen geschiedenis. Aan de hand van gevelaanzichten, de constructie, de indeling, de interieurafwerking, archiefonderzoek en oude kaarten, tekeningen en foto's wordt getracht de bouwgeschiedenis zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren. Hiermee wordt een overzicht gemaakt van de monumentale waarden van het onderzochte object. De toekomstige plannen zullen getoetst worden aan deze bouwhistorische opname. Sloop van waardevolle elementen kan op deze manier voorkomen worden.

Bovendien zal dit onderzoek de kennis over de bouw- en ontwikkelingsgeschiedenis van de binnenstad van Leeuwarden vergroten. Het onderzoek staat in dit specifieke geval ten dienste van de definitieve planvorming en de aanvraag van een omgevingsvergunning.

Voordat daadwerkelijk op de bouwhistorie van het pand wordt ingegaan volgt eerst een samenvatting van dit rapport en een stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het gebied waarin het onderzochte pand zich bevindt.

De bouwhistorische beschrijving wordt als volgt behandeld: allereerst wordt de situering beschreven en daarna de bouwmassa/structuur van het pand. Zo wordt een goed overzicht verkregen van de plaats van het object en van de verschillende bouwdelen. Vervolgens wordt het exterieur beschreven aan de hand van alle gevelaanzichten. Hierna komt de constructie aan bod en ten slotte de afwerking van het interieur.

Bij de waardestelling wordt het object gewaardeerd aan de hand van waarderingsplattengronden. Per bouwlaag zullen hoge monumentwaarden, positieve monumentwaarden en indifferente waarden van alle bouwonderdelen worden aangegeven. Ook zullen contextuele, interne, ensemble-, architectuurhistorische, bouwhistorische en eventuele historische en gebruikshistorische waarden getoetst worden op gaafheid en zeldzaamheid.

Ten slotte worden er aanbevelingen gedaan voor nader onderzoek.

In dit onderzoek is gebruikgemaakt van het *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, H.P. Oly (d.d. 17 juni 2013) en de *Quickscan Grote Kerkstraat Leeuwarden: Sint Anthony Gasthuis*, Adema Architecten (d.d. 29-06-2010). Tevens zijn de archieven van de gemeentelijke Monumentenzorg geraadpleegd.

R. de Vries, september 2013

Objectgegevens

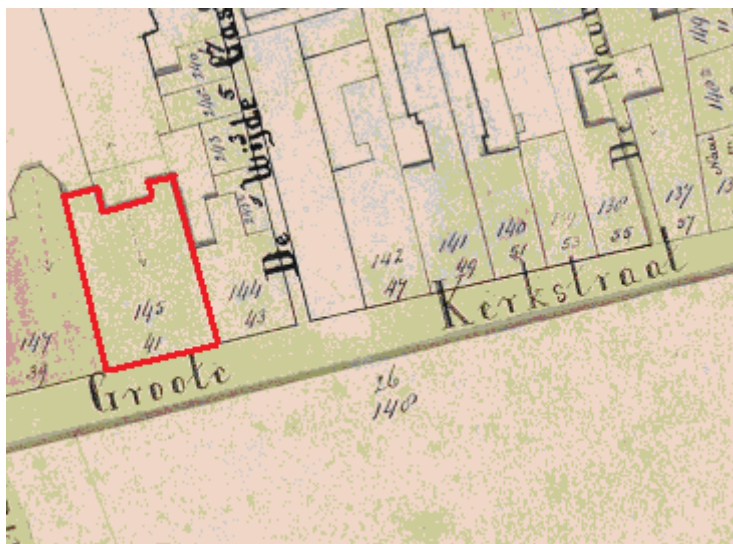
Adres: Grote Kerkstraat 41
8911 EA Leeuwarden

Monumentnummer: Rijksmonument 24188
Redengevende omschrijving: Vier traveeën breed woonhuis, gevel afgesloten door geblokte kroonlijst waarboven grote kapel met twee vensters. Zesruitsvensters op de verdieping. Omlijste ingang en deur, alles XIX A.

Kadastrale gegevens: Sectie C, no. 2294

Archiefgegevens: G 145; C 207

Kaart:

1. Samenvatting

1.1 Samenvatting bouwhistorie

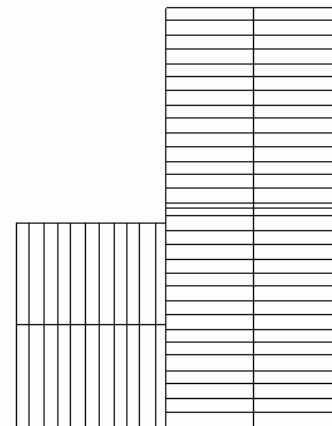
De huidige bouwvorm van Grote Kerkstraat 41 is ontstaan door de samenvoeging van twee oorspronkelijk zestiende-eeuwse huizen: een ondiep dwarspand aan de westzijde en een diep langspand aan de oostzijde.

Vermoedelijk heeft in het tweede kwart van de zeventiende eeuw een grote externe en interne verbouwing plaatsgevonden. Hierdoor ontstond een aanzienlijk pand. In deze periode moet het dubbelpand aan de oostzijde een kelder met opkamer hebben gehad, met daarachter een trappenhuis en een binnenplaats. Aan deze binnenplaats een grote keuken met turfzolder. Ten westen van een brede middengang twee grote vertrekken. Ter hoogte van de verdieping twee grote kamers aan de straat. Het achterhuis van het oostelijk deel was veel lager dan het voorhuis. Van het oorspronkelijke dwarspand was een ondiep langspand gemaakt.

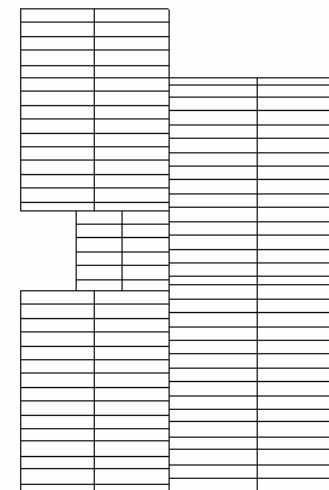
Tussen 1713 en 1734, waarschijnlijk in de jaren dertig van de achttiende eeuw, vond de volgende grote verbouwing plaats. De twee voorhuizen kregen een gezamenlijke dwarskap, het achterhuis aan de oostzijde werd ook van een nieuwe kapconstructie voorzien. Het dubbelpand kreeg drie klokgevels. Vermoedelijk kwam er ook een uniforme voorgevel voorlangs de twee panden. Het grote pand kreeg een uniform interieur in Lodewijk XIV-stijl, maar enkele zeventiende-eeuwse elementen bleven bewaard.

In de negentiende eeuw is het pand nog tweemaal verbouwd. In het eerste kwart van die eeuw werd de voorgevel geheel vernieuwd en de andere gevels werden voorzien van nieuwe schuiframen. In het laatste decennium van de negentiende eeuw kreeg de grote keuken aan de achterzijde een verdieping en werd in verschillende vertrekken het interieur aangepast of vernieuwd.

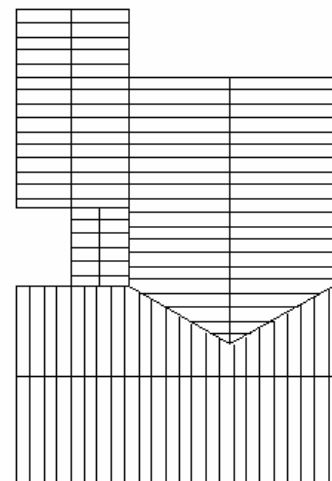
In 1994-95 werd het pand gerestaureerd en verbouwd tot drie appartementen voor ouderen.

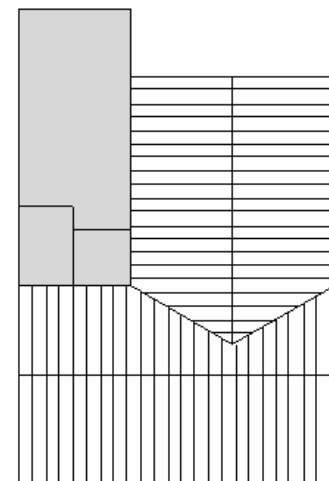
Schematisch bovenaanzicht 16^e eeuw

Schematisch bovenaanzicht 17^e eeuw

Schematisch bovenaanzicht 18^e eeuw

Schematisch huidige bovenaanzicht

1.2 Samenvatting waardestelling en aanbeveling

Hoge monumentwaarden worden toegekend aan bijna het gehele casco. De negentiende-eeuwse verdieping wordt positief gewaardeerd. Alle recente toevoegingen en de plafonds boven de oude binnenplaats zijn indifferent.

Beide kapconstructies worden hoog gewaardeerd.

Alle interieuronderdelen uit de zeventiende-, achttiende- en negentiende eeuw hebben een hoge monumentwaarde.

De recente inrichting van verlaagde plafonds en voorzetwanden heeft een indifferente monumentwaarde, maar dit is uit voorzorg niet in de plattegronden weergegeven, aangezien de kans groot is dat oude interieuronderdelen hierachter tevoorschijn zullen komen.

De belangrijkste aanbeveling is dat zichtbare onderdelen met hoge monumentwaarden gekoesterd moeten worden. Maar vooral zullen bij de toekomstige verbouwing verlaagde plafonds, voorzetwanden en andere recente betimmeringen voorzichtig verwijderd moeten worden. Verdergaand bouwhistorisch onderzoek zal dan mogelijk worden en wordt ook zeker aanbevolen om het beeld completer te maken.

1.3 Samenvatting archiefonderzoek

Hieronder volgt een beknopt chronologisch overzicht van de bouwgerelateerde onderzoeksresultaten van dhr. H.P. Oly: *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*

<p>1575 Eerste vermelding: Pieter van Harlingen als oostelijke belender van nummer 39</p> <p>1599 Verkoop van de helft van het huis, hof, schuur en plaats voor 518 goudgulden</p> <p>1599 Verkoopwaarde: 1450 carolusgulden</p> <p>1606 Aanslag voor 7 haardsteden duidt op een aanzienlijk gebouw</p> <p>1643 Verkoopwaarde: 3500 carolusgulden (relatief hoog bedrag voor die tijd). Het betreft een huis, hof en schuur.</p> <p>1683 Verkoopwaarde: 4970 carolusgulden (= 3550 goudgulden)
Transportakte:
 - 'seeckere heerlijcke huisinge'
 - verscheidene royale kamers en vertrekken als een voorhuis en een brede gang, beide met Italiaanse stenen [marmer] gevloerd.
 - een grote voorzaal met een nieuwe houten vloer
 - kelderkamer
 - grote achterkamer met twee (koets)bedsteden en een bottelarij
 - grote keuken tegen dezelfde achterkamer met schouw
 - twee aparte kelders voor wijn en bier
 - twee grote bovenkamers voor aan de straat
 - klein provisiekamertje
 - slaapkamer voor dienstboden
 - twee grote kleerzolders
 - turfzolder boven de keuken
 - diverse bijgebouwen in de tuin die uitstrekt tot aan de oude stadsgracht</p> | <p>1713 Verkoopwaarde: 4690 carolusgulden (= 3200 goudgulden)
Transportakte: ·
 - heerlijke huisinge
 - voorhuis met brede gang, beide met Italiaanse vloeren
 - grote voorzaal met een houten vloer aan de straat
 - kelderkamer aan de straat
 - grote achterbenedenkamer op de plaats
 - grote keuken tegen de achterkamer met een blauwe stenen vloer, regenwaterbak met pomp en messing kraan en watersteen fornuis
 - twee aparte kelders voor wijn en bier
 - twee grote bovenkamers voor aan de straat
 - klein provisiekamertje
 - slaapkamer voor dienstboden bij de trap
 - twee grote kleerzolders
 - turfzolder boven de keuken
 - diverse bijgebouwen in de tuin</p> <p>1725 Huurwaarde: 200 gulden per jaar</p> <p>1730 Huurwaarde: 250 gulden per jaar</p> <p>1733 Huurwaarde: 468 gulden per jaar</p> <p>1734 Huurwaarde: 250 gulden per jaar
Verkoopwaarde: 7500 carolusgulden en 1078 carolusgulden voor de roerende goederen
Transportakte:
 - huis met tuin, stal en koetshuis
 - ruime gang met witte en blauwe stenen
 - grote zaal aan de straat met kostbare schilderijen boven schoorsteenmantel en porte-brisée
 - kostbaar wandtapijt</p> |
|--|--|

- grote achterkamer met gouden leer behang, schilderij en schoorsteenmantel; schoorsteen aan weerszijden een groot bouffet
- beide kamers met houten vloeren
- kelderkamer aan de straat met schoorsteen, schilderij, behang en twee kleerkasten
- hieronder de wijn- en bierkelder
- royale keuken met tinkast en bottelarij, twee fornuisen onder de schoorsteen, een watersteen en pomp met twee koperen kranen (voor bak en put)
- turfzolder boven de keuken
- vier bovenkamers, twee aan de straat, waarvan één is voorzien van behang, twee grote kleerkasten en een schilderij in de schoorsteenmantel; de andere onbehangen kamer is voorzien met twee bedsteden, een schilderij in de schoorsteenmantel, twee kleerkasten en drie kleine kastjes; twee achterkamers, de ene behangen en met een kleerkast, de ander onbehangen, maar met schoorsteen
- twee schone kleezolders met kleerstokken, een provisiekamertje, een dienstbodekamertje met twee bedsteden en twee afgeschoten ruimten voor hout of iets anders
- diverse bijgebouwen in de tuin

1735 Huurwaarde: 100 rijksdaalders per jaar

1742 Verkoopwaarde: 8500 carolusguldens (inclusief roerende goederen)
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1734
Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1745 Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1748 Verkoopwaarde: 6000 carolusguldens (exclusief roerende goederen)
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1734
Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1755 Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1765 Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1768 Verkoopwaarde: 6440 carolusguldens (= 4600 goudguldens; exclusief roerende goederen)
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1734
Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1775 Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1784 Verkoopwaarde: 8945 carolusguldens (= 6398 goudguldens; inclusief een huis aan de Gasthuissteeg)
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1734
Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1785 Huurwaarde: 250 gulden per jaar

1795 Huurwaarde: 335 gulden per jaar

1801 Verkoopwaarde: 4060 carolusguldens (= 2900 goudguldens)
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1734, maar behangsels, schilderijen en andere semi-roerende goederen worden niet vermeld
Huurwaarde: 275 gulden per jaar

1802 Huurwaarde: 275 gulden per jaar

1803 Verkoopwaarde: 4000 goudguldens
Transportakte: vergelijkbare beschrijving als in 1801

1804 Huurwaarde: 275 gulden per jaar

1826 Verkoopwaarde: 7200 gulden

1888 Verkoopwaarde: 8500 gulden

1914 Verkoopwaarde: 12.500 gulden
Huisje achter in de tuin wordt afgebroken

1938 Beperkte veranderingen en reparaties

1959 Veranderingen aan sanitair en schilderwerk

2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis

Het bouwblok waarbinnen Grote Kerkstraat 41 zich bevindt ligt op de noordwestflank van de Nijhoveterp. Pas in de late middeleeuwen werden op deze blokken huiserven uitgegeven. Het bouwblok grenst aan een straat die zeker vanaf het begin van het tweede millennium een belangrijke verkeersfunctie in de nederzetting vervulde. De Grote Kerkstraat sloot de terpen aan weerszijden van de Ee aan op Oldehove, waar de belangrijkste parochiekerk stond, de Sint-Vitus. Bovendien vormde de Pijlsteeg, aan de oostzijde van het bouwblok van de nummers 47-59, een onderdeel van de noord-zuidroute die de Wirdumerdijk met de landweg (het huidige Jelsumerbinnenpad) naar noordelijk Friesland verbond. Het bouwblok dat aan de westzijde afgesloten werd door een binnengracht, moet al vroeg stedelijke bebouwing hebben gekend, want het kwam binnen de eerste stadsgracht, die rond 1300 al bestond, te liggen.

Na de aanleg van de tweede stadsgracht aan het eind van de zestiende eeuw, verloor de Pijlsteeg haar belangrijke verkeersfunctie, aangezien de landweg van en naar noordelijk Friesland, via de Hoeksterpoort een aansluiting kreeg op de Voorstreek. Het economisch centrum verplaatste zich van de Hoogstraten naar de Brol en Voorstreek. Ook de Oude stadsgracht, noordelijk van het Perkswaltje, speelde vanaf dat moment enkel een rol als verkeersader van secundair belang. Vanaf dat moment zal de bebouwing in deze omgeving zich vooral op de Grote Kerkstraat georiënteerd hebben. Dat deze weg, als een van de eersten van Leeuwarden, de kwalificatie 'straat' (d.w.z. verharde weg) kreeg, wijst indirect op het belang ervan.¹

Hoewel zeer schematisch weergegeven, is het bouwblok al te zien op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560). In de toenmalige situatie was de oude binnengracht nog niet gedempt. (huidige St. Anthonystraat). De Grote Kerkstraat, het huidige Perkswaltje (aan de voormalige gracht) en de Wijde Gasthuissteeg zijn duidelijk te herkennen. Op deze kaart wordt geen onderscheid gemaakt tussen straatbreedtes. Zodoende is de Wijde Gasthuissteeg veel breder weergegeven dan ze waarschijnlijk is geweest. Gezien de aanwezigheid van stegen werd een geconcentreerde bebouwing van dit gebied mogelijk.

Behalve kerken en adellijke stadsstinnen werden afzonderlijke panden in deze tijd nog niet getekend.

Kaart Jacob van Deventer, ca. 1560

Op een axonometrische projectie van Johannes Sems en Pieter Bast (1603) zijn individuele panden al veel beter te onderscheiden. De Wijde Gasthuissteeg en de binnengracht zijn nog steeds aanwezig en hebben aaneengesloten gevelwanden met diepe dwarspanden. De gehele noordwesthoek van dit kleine bouwblok is echter onbebouwd en had zodoende een tuin op de hoek van twee grachten.

Op de kaart staan tussen de Wijde Gasthuissteeg en de voormalige gracht in het verlengde van de huidige St. Anthonystraat vier huizen afgebeeld, waarvan de twee meest oostelijke (nummer 41 en 43) brede dwarspanden

¹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 2

lijken te zijn. Echter wel allebei met een topgevel en een dwarskap daarnaast.

Grote Kerkstraat 41 bestaat op deze axonometrische projectie uit 1603 duidelijk uit twee bouwdelen. Een diep dwarspand aan de oostzijde met topgevel en een ondiep dwarspand aan de westzijde. In deze situatie bestond Grote Kerkstraat 41 nog uit twee verschillende panden.

Axonometrische projectie Johannes Sems en Pieter Bast, 1603 (detail)

Nicolaas Geelkercken en Pieter Feddes tekenen in respectievelijk 1616 en 1622 nog een oostelijk langspand met topgevel en een klein dwarspand aan de westzijde.

Vanaf 1644 wordt de situatie ineens heel anders. Op de kaart van Blaeu (1644-1649) zijn twee langspanden met topgevels getekend. Ook Janssonius (1644-1657), en Haacma (1664) laten deze bouwvormen zien. De kaart van Blaeu en de latere kopieën zijn echter wel minder betrouwbaar dan de kaart van Sems en Bast.

Kaart Geelkercken, 1616 (detail)

Kaart Blaeu, 1644-1649 (detail)

Op de kadastrale minuut van 1832 is Grote Kerkstraat 41 duidelijk één pand en tegelijkertijd een van de grootsten in dit deel van de stad.

Kadastrale minuut 1832

Wijkaart 1876

3. Bouwhistorische beschrijving

Voor een duidelijk overzicht worden achtereenvolgens de situering, de bouwmassa/structuur, het exterieur, de constructie en het interieur besproken.

Bij de beschrijving is gekozen om een en ander aan te geven met windrichtingen. Afzonderlijke onderdelen worden beschreven van links naar rechts.

Als bij de vermelding van bijvoorbeeld deuren of kozijnen niet gesproken wordt over profileringen of andere historische details, mag aangenomen worden dat het om recente invullingen gaat. Met recent wordt de periode van de afgelopen 50 jaar bedoeld.

Voor alle plattegronden wordt verwezen naar hoofdstuk 4: Waardestelling.

3.1 Situering

Het bouwblok waarbinnen het bouwhistorisch onderzochte pand zich bevindt ligt in het noorden van de oude binnenstad van Leeuwarden. Ten zuiden van het bouwblok loopt de Grote Kerkstraat en ten noorden ligt een grote binnentuin. Ten westen wordt het bouwblok begrensd door de binnenplaats in het verlengde van de St. Anthonystraat en ten oosten door de Wijde Gasthuissteeg.

Vanaf de hogere zuidkant gezien loopt het perceel naar het noorden toe af. In de Pijlsteeg is het niveauverschil goed zichtbaar..

Grote Kerkstraat 41 bevindt zich aan de zuidoostkant van het bouwblok en is het tweede huis, vanaf rechts gezien. Het object wordt aan de zijgevels ingesloten door de buurpanden: Grote Kerkstraat 39 ten westen en Grote Kerkstraat 43 ten oosten.

Het perceel van Grote Kerkstraat 41 is smal en diep. De bebouwing beslaat bijna de helft van het perceel, zodat er aan de noorzijde een grote tuin overblijft.

3.2 Bouwmassa/structuur

Grote Kerkstraat 41 betreft een dwarspand onder een zadeldak met daarachter, haaks erop, een langs bouwdeel onder een zadeldak en daarnaast een smal bouwdeel met plat dak.

Het dwarse deel kent vier bouwlagen: een gedeeltelijke kelder, begane grond (met opkamer boven de kelder), verdieping en de zolder onder de dwarskap. Doordat de begane grond, de verdieping en de zolder elk twee niveau's kennen, bestaat het pand maar liefst uit zeven niveau's.

Hoewel het object uit twee panden is samengesteld, wordt het hier toch als één bouwdeel beschreven. De oude structuur is nog duidelijk herkenbaar, maar de plattegronden lopen dusdanig in elkaar over, dat je niet meer kunt spreken over afzonderlijke oorspronkelijke bouwdelen.

De samenvoeging in het tweede kwart van de zeventiende eeuw leverde een traditioneel stadsstins-model op: een L-vormig pand met in de hoek een trappenhuis/traptoren.

In de beschrijving wordt elke bouwlaag apart behandeld en per niveau zal duidelijk worden in hoeverre elke ruimte heeft toebehoord aan de oorspronkelijke situatie van twee verschillende huizen. Het westelijke pand is nog als zodanig herkenbaar in de kelder met opkamer en het oostelijke pand als volume met dwarskap.

Aan de voorgevel valt af te lezen dat het pand vier bouwlagen heeft.

Begane grond en verdieping in vier traveeën en een ruime zolder met grote kajuit. De kelder is te herkennen aan het kelderraam linksonder.

Aan de achtergevel zijn vanaf het maaiveld de begane grond, verdieping en zolder goed te onderscheiden.

Het pand heeft een nagenoeg vierkante plattegrond met een kleine uitbouw op de noordwesthoek. De begane grond heeft een brede middengang over de gehele diepte van het pand. De kelder met opkamer bevindt zich aan de zuidwestzijde. Hierachter, in het midden van de gang is het trapportaal.

De verdieping bestaat uit twee verschillende niveaus: aan de straatzijde ligt de verdieping hoger dan aan de achterzijde. Dit geldt ook voor de zolderverdieping: de vloer van de dwarskap ligt hoger dan de vloer van de langskap. De nok van de dwarskap ligt dan ook hoger dan de andere nok.

Ten westen van de dwarskap is geen zolder, maar een plat dak. In de oksel van de twee kapvormen bevindt zich het bovenste deel van het trapportaal.

14

3.3 Extérieur

Voorgevel zuid

De voorgevel is een brede lijstgevel over twee bouwlagen met elk vier traveeën. Linksonder in de gevel zit een kelderraam en boven de lijst prijkt een grote kajuit met twee vensters en een fronton.

De voorgevel is in het geheel opgetrokken met een rode baksteen in staand verband en gevoegd met een snijvoeg. De 10-lagenmaat bedraagt ongeveer 500 mm (strek 195-200; kop 90-95; dikte 40-45). De hoekbeëindigingen met hele strekken en drieklezoren in de koppenlaag zijn uniek. Normaal gesproken komen er nergens drieklezoren voor in koppenlagen. Deze worden bijna altijd in de strekkenlaag toegepast. De begane grond bestaat uit een entree (links van het midden) met twee grote zesruits-schuifvensters rechts daarvan en links een kleiner vierruitsvenster met keldervenster daaronder. Boven en onder de kozijnen zijn rechte rollagen toegepast. Onderlangs de kozijnen is nog een extra terugliggende strekkenlaag boven de rollaag gemetseld. Alle kozijnen in deze gevel hebben kwartbolle profileringen. Het raamhout en de houten dorpels zijn vernieuwd. Ook het sierhekwerk met het logo van het Sint Anthony Gasthuis voor de ramen is recent toegevoegd.

Het kelderraam heeft een kozijn met tussenstijl en toognagels. De stijlen staan op gefrijnde hardstenen neuten, die op hun beurt weer op een hardstenen dorpel staan. Tussen de stijlen zitten twee vensters van gietijzeren maaswerk.

De entree heeft een hardstenen stoep en dorpel en gefrijnde hardstenen neuten. Het kozijn is kwartbol geprofileerd, maar de lijst rondom heeft een veel uitvoeriger, maar wel plompe, profilering. Rondom de deur zitten panelen met rozetjes in de bovenhoeken. De deur heeft een architraaf met diamantknoppen en kruizen en een weldorpel. De kroonlijst en twee panelen zijn sterk geprofileerd. Het gietijzeren raamwerk met florale motieven is in neoclassicistische stijl uitgevoerd.

Onderlangs de begane grond is een gepleisterde plint geplaatst.

De voorgevel, inclusief alle kozijnen, dateren uit het begin van de negentiende eeuw, toen een vermoedelijk achttiende-eeuwse voorgevel werd vervangen. De grote schuifvensters en de entree in combinatie met het metselwerk zijn hierbij de stilistische aanwijzingen. Een waardestijging van het huis tussen 1803 (4000 gulden) en 1826 (7200 gulden) kan dit beeld bevestigen.

In tegenstelling tot de begane grond is de verdieping opgetrokken zonder dat er concessies hoefden te worden gedaan aan het ontwerp, afhankelijk van de bestaande indeling. Bij de begane grond was men gebonden aan de plaatsing van de entree en de daglichttoetreding van de kelder. De geheel symmetrische verdieping past goed bij de strakke neoclassicistische stijl van het begin van de negentiende eeuw. Waarschijnlijk was deze indeling al symmetrisch, gezien het interieur uit de achttiende eeuw. Ook hier zijn de kozijnen kwartbol geprofileerd en zijn het raamhout en de dorpels vernieuwd. De gevel wordt afgesloten met een neoclassicistisch hoofdgestel, dat bestaat uit een architraaf, een blind fries en een kroonlijst met gootklossen als bloktand. Alleen de twee verhoogde schouderstukken van de zijgevels met zandstenen afdekstukken op elke hoek getuigen waarschijnlijk nog van een gevel uit de achttiende eeuw.

De huidige gevel uit het eerste kwart van de negentiende eeuw heeft waarschijnlijk drie verschillende aanzichten gehad: zestiende-, zeventiende-, en achttiende-eeuws.

Volgens kaarten uit de tweede helft van de zeventiende eeuw, moet het westelijk deel van Grote Kerkstraat 41 een geheel nieuwe topgevel hebben gekregen. In 1599 werd de helft van het huis verkocht. Dit kan het deel zijn dat werd samengevoegd. Vervolgens werd het in datzelfde jaar als geheel verkocht voor 1450 carolusguldens. In 1643 werd Grote Kerkstraat 41 verkocht voor 3500 carolusguldens, wat een relatief hoog bedrag is voor die tijd.² Aannemelijk is dat na samenvoeging in 1599 het geheel werd verbouwd en het in 1643 behoorlijk meer waard was geworden.

De kajuit is tijdens de restauratie van 1994-95 grotendeels vernieuwd, conform bestaande maatvoering en detaillering. De voorloper is, gezien deze reconstructie, onderdeel geweest van het gevelontwerp uit het begin van de negentiende eeuw. Het fronton is kwarthol, halfbol en met een ojief geprofileerd. Waarschijnlijk is het metselwerk daarbij gehandhaafd. Het is opgemetseld in hetzelfde verband als de rest van de voorgevel en ook de 10-lagenmaat en het baksteenformaat komen overeen.

Het dakvlak is aan de voorzijde bedekt met rechtsdekkende zwartgeglazuurde oud-Hollandse dakpannen. De halfsteense schoorstenen dateren vermoedelijk uit dezelfde periode als de voorgevel.

De stoep bestaat uit Friese geeltjes, hardstenen stoeppalen en hardstenen banden. Deze situatie is in 1964 in de plaats gekomen van een compleet hardstenen stoep.

² Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 2

Voorgevel zuid

Achtergevel noord dwarspand met trappenhuis en dakvlak west van het langspand

Zijgevel west, dwarspand

Deze zijgevel wordt door een ozendrop gescheiden van het buurpand (39) en is dan ook nagenoeg niet zichtbaar. Wel is te zien dat deze gevel is opgemetseld en dat er grote ankers zijn bevestigd aan de balklaag. Mogelijk is een groot gedeelte van deze gevel nog oorspronkelijk: zestiende-eeuws op de begane grond en zeventiende-eeuws ter hoogte van de verdieping. Het dakvlak van de langskap van het achterhuis is aan deze zijde bedekt met rechtsdekkende zwartgeglazuurde oud-Hollandse dakpannen. Het trappenhuis is ter hoogte van de daken halfsteens opgemetseld. Een geveldeel is gepleisterd. Een vierkant kozijn is dichtgezet. Het zou goed kunnen zijn dat het trappenhuis een torenspits heeft gehad. Mogelijk vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw.

Zijgevel oost, dwarspand en langspand

Vanaf de voorzijde is een klein deel van de oostelijke zijgevel te onderscheiden. De gevel is gepleisterd en bezit enkele grote ankers (vier zijn er zichtbaar). Aan de rollaag ter afdekking van de gevel is te zien dat deze zijgevel waarschijnlijk een klokgevel is geweest. Waarschijnlijk uit de periode 1713-1734.

De bakgoot en de gootklossen zijn vernieuwd tijdens de laatste restauratie. Het dakvlak van de langskap van het achterhuis is ook aan deze zijde bedekt met rechtsdekkende zwartgeglazuurde oud-Hollandse dakpannen.

Achtergevel noord, langspand

Deze gevel betreft een klokgevel onder het uiteinde van de langskap en is waarschijnlijk geheel opnieuw opgemetseld in het tweede kwart van de achttiende eeuw. Of de gevel daadwerkelijk geen oorspronkelijk zestiende-eeuws metselwerk bevat is moeilijk te zien door de dikke witte verflaag. De asymmetrische indeling en het verschil in venstergroottes doen echter wel vermoeden dat het hier een gevel betreft die is aangepast in verschillende perioden. De gevel is opgemetseld in kruisverband en heeft een 10-lagenmaat van 500-505 mm (strek 200; kop 95; dikte 40-45). Zowel de begane grond als de verdieping. De hoekbeëindigingen zijn gerealiseerd met drieklezoren.

Deze gevel is in de achttiende eeuw ook breder gemaakt dan in de oorspronkelijke situatie. De gevel kwam namelijk ook voorlangs een deel (de brede middengang), dat van oorsprong tot het perceel van het westelijke pand behoorde.

De twee raamkozijnen op de begane grond zijn kwartbol geprofileerd en hebben toognagels. Al het raamhout is vernieuwd. De lekdorpels zijn van hout. Bovenlangs de kozijnen zijn rechte rollagen gemetseld. De deuropening heeft een vergelijkbaar kozijn, eveneens met rechte rollaag. De dorpel is van hardsteen en de neuten zijn van beton. Het kalf en de deur zijn vernieuwd. Linksonder in de gevel is een dichtzetting te zien van een voormalige deuropening.

De verdieping is drie traveeën breed en heeft kozijnen met toognagels in zowel boven- als onderdorpels. Deze voormalige schuifvensters hebben tijdens de laatste restauratie nieuw raamhout gekregen. De kozijnen hebben een zeer plumpe ojiefprofilering. Boven- en onderlangs de kozijnen zitten rollagen. De onderste rollagen hebben echter nog een extra strekkenlaag erboven. Het is niet goed te zien of de kozijnen in een eenduidig verband zijn

aangemetseld en of ze dus bij de originele achttiende-eeuwse indeling horen. Gezien de profilering zijn de kozijnen nog achttiende-eeuws. De klokgevel heeft met haar verbrede schouderstukken en zandstenen afdekstukken met symmetrische krullen de stilistische kenmerken van een gevel in Lodewijk XIV-stijl, uit de periode 1713-1734. Mogelijk is deze achtergevel geheel opnieuw opgemetseld in deze periode, ter vervanging van de oorspronkelijke achtergevel uit de zestiende eeuw. De begane grond werd aangepast aan de al bestaande zeventiende-eeuwse indeling. Het kozijn ter hoogte van de zolderverdieping heeft eenzelfde ojiefprofilering en toognagels, maar geen rollaag onderlangs. Verspreid over de gevel zijn acht ankers waarneembaar.

De klokgevel wordt bovenin afgesloten met een zandstenen afdekstuk.

Achtergevel noord, dwarspand

Boven het platte dak is op de noordwesthoek onder de dwarskap een stuk achtergevel/borstwering te zien. De onderste meter is opgemetseld in kruisverband met roodbruine baksteen en is platvol gevoegd. Resten van een dagstreep zijn nog zichtbaar. De 10-lagenmaat bedraagt ongeveer 510-515 mm (strek 200-210; kop 100; dikte 40-45). De bovenste halve meter is opgemetseld met een rode baksteen en er zijn zes lagen opgemetseld in halfsteens verband. Dit bovenste deel betreft waarschijnlijk herstelwerkzaamheden. De hoek van een voormalige klokgevel heeft een verbreed schouderstuk met een zandstenen afdekstuk, vergelijkbaar met de twee exemplaren boven de voorgevel. Het betreft hier waarschijnlijk metselwerk van de bouwphase uit de periode 1713-1734, toen de twee van oorsprong zestiende-eeuwse huizen voor het eerst een gezamenlijke dwarskap kregen. Het grote anker (800 mm) past goed bij een dergelijke bouwphase. Een klokgevel met zandstenen afdekstukken is typerend voor de periode van de Lodewijk XIV-stijl (1700-1750).

De klokgevel is rechtgetrokken met een verhoogde rollaag.

Het dakvlak is bedekt met rechtsdekkende zwartgeglazuurde verbeterde oud-Hollandse dakpannen.

Achtergevel noord

Zijgevel oost, uitbouw noordwesthoek

Voorgevel zuid omstreeks 1964

Zijgevel oost, uitbouw noordwesthoek

Op de noordwesthoek is nog een stuk zijgevel zichtbaar, vanuit de tuin aan de achterzijde. Het geveldeel ter hoogte van de begane grond is opgemetseld in kruisverband met rode baksteen en platvol gevoegd. Resten van een dagstreep zijn nog zichtbaar. De 10-lagenmaat bedraagt 490-495 mm (strek 200-205; kop 95-100; dikte 45).

Het geveldeel ter hoogte van de verdieping is opgemetseld in kruisverband met roodbruine baksteen en platvol gevoegd. Ook hier zijn resten van een dagstreep zijn nog zichtbaar. De 10-lagenmaat bedraagt 545 mm.

De kozijnen hebben toognagels en houten lekdorpels. Het kozijn op de begane grond heeft een kwartbolle profilering en het kozijn ter hoogte van de verdieping een driekwartbolle profilering. Bovenlangs zijn rollagen gemetseld. Ook bij deze vensters is al het raamhout vernieuwd. De drie ankers en het metselwerk ter hoogte van de verdieping lijken uit het laatste kwart van de negentiende eeuw te dateren, evenals het kozijn. Het metselwerk van de begane grond dateert waarschijnlijk uit de achttiende eeuw. Aangezien de achtergevel van het langspand in de achttiende eeuw verbreed is, moest de zeventiende-eeuwse keuken hiervoor plaatsmaken. De zijgevel van deze uitbouw en de klokgevel van het langspand zijn dus in dezelfde periode opgebouwd.

Gezien de profilering (vergelijkbaar met de kozijnen in de voorgevel) dateert het huidige kozijn uit de verbouwperiode van het eerste kwart van de negentiende eeuw. Volgens een transportakte uit 1683 zou er een grote keuken tegen de achterkamer aanwezig zijn, waarvan de turfzolder via de buitenzijde bereikt kon worden. Het lijkt hier te gaan over deze uitbouw op de noordwesthoek.

Achtergevel noord, uitbouw noordwesthoek

Op enkele dichtzettingen na is het metselwerk van dit smalle geveldeel qua detaillering en datering vergelijkbaar met de aangrenzende zijgevel.

3.4 Constructie

Draagconstructie

Casco's als deze worden gedragen door muren die oprijzen vanaf een fundering tot aan de muurplaat van de kapconstructie.

De muren zijn steensdik, dat wil zeggen: de muren zijn zo dik als de strekkenmaat van de baksteen waarmee de muur is opgemetseld.

De muren zijn dragend en zorgen voor de oplegging van de zogenaamde trekbalken.

Ter plekke van de balkkoppen is de muur vaak een kopdikte van de baksteen ingelaten. De trekbalken zorgen op hun beurt met behulp van ankers voor de stabiliteit van de constructie: ze houden zowel de muren als de balklaag op hun plek.

Aangezien het huidige pand is ontstaan door samenvoeging van twee smalle langshuizen (panden met een aanzienlijke diepte en geringe breedte) liggen de balklagen evenwijdig aan de straat, om de overspanning zo klein mogelijk te laten zijn. De ankers zijn dan ook te zien in de zijgevels.

In de meeste gevallen zijn strijkbalken geplaatst tegen de voor- en achtergevel. Ankers in de voor- of achtergevel verraden vaak het voorkomen van een dergelijke strijkbalk.

Zou het pand oorspronkelijk zijn gebouwd als dwarspand, dan zouden de balklagen haaks op de straat zijn geplaatst.

Balklagen

0 Kelder:

Zes grenen langsbalken 170 breed (mogelijk op kant geplaatst), h.o.h. 900-1000. Tussen de tweede en vierde balk is een raveling geplaatst met daartegenaan een gemetselde aanzet, ook wel haardgewelf genoemd.

Deze constructie draagt namelijk de schouw met schoorsteenkanaal van de opkamer erboven.

I Opkamer:

Zeven langsbalken (inclusief twee strijkbalken) 190x180 met een hart-op-hartafstand van 850. Waarschijnlijk is de balk nog hoger dan 190, maar dit is niet te zien door het verlaagde plafond in de balkvakken.

I Achterkamer west:

Langsbalken 210x125 (h.o.h.-afstand en aantal niet te zien door verlaagd plafond).

I Badkamer:

Grote langsbalk 320x160 (rest balklaag niet te zien door verlaagd plafond).

I Bijkeuken:

Vier langsbalken (inclusief twee strijkbalken) 165x60.

I Voorkamer oost:

Zeven langsbalken (incl. twee strijkbalken).

I Achterkamer oost:

Zeven langsbalken (incl. één strijkbalk met de voorkamer). Dit balkenplafond ligt veel lager (ongeveer - 1500) dan het balkenplafond in de voorkamer.

II Bovenachterkamer oost:

Zeven langsbalken (incl. één strijkbalk) 200x140, h.o.h. 1000.

II Toilet:

Twee eiken langsbalken 150x90.

II Bovenachterkamer west:

Vijf langsbalken.

II Keuken west:

Nieuwe vuren balklaag.

II Voorkamer west:

Zes langsbalken en mogelijk een strijkbalk langs de voorgevel als zevende 270x190, h.o.h. 900. Hoewel een verlaagd plafond is geplaatst in de balkvakken is in de hal te zien dat de balk 270 hoog is.

II Voorkamer oost:

Vier langsbalken en mogelijk een vijfde en zesde als strijkbalken met badkamer en voorgevel.

Kapconstructie dwarskap voorhuis

Deze kapconstructie is geheel geconstrueerd in grenenhout. De kap is nog in behoorlijk authentieke staat, met enkele toevoegingen of vervangen onderdelen. In totaal bestaat deze kap uit zeven driehoekspanten die op een unieke manier zijn samengesteld. Normaal gesproken zou een dwarsdoorsnede van een kap een symmetrische constructie laten zien. Hier is echter de zuidzijde heel anders opgebouwd dan de andere helft aan de noordzijde. De hellingen van beide dakvlakken zijn gelijk en beide borstweringen met muurplaten zijn even hoog. De twee spantbenen (170x110) komen in de nok bij elkaar en worden daar ingekeept voor de nokgording. Boven op de dekbalk (170x110) liggen wurmten ter ondersteuning van de tussenliggende sporen. Verticale windschoren zijn tussen de driehoekspanten aangebracht tegen deze sporen. De wurmten zijn met schuine liplassen aan elkaar gezet en worden door ankers verbonden met de klokgevels.

De dakhelft aan de noordzijde heeft zoals gebruikelijk korbeels en alle verbindingen zijn gemaakt met pen en gat. Op de plek waar je aan de zuidzijde ook een korbeel zou verwachten, is hier echter een kreupele stijl geplaatst, die met een blokkeel weer is verbonden met de borstwering. Bovenstaande onderdelen behoren alle tot de originele constructie. Gordingen en enkele andere extra verstevigingen in vuren hout zijn later aangebracht. Het dakbeschot ligt dan ook verticaal. De sporen zijn waarschijnlijk nog wel origineel.

Doordat de dekbalk van driehoekspant III doorloopt tot in de muur van de gemetselde dakkapel, kan er geconcludeerd worden dat de grote kapel onderdeel moet zijn geweest van het ontwerp van deze dwarskap. De huidige kapel betreft echter een reconstructie uit 1994-95 van een negentiende-eeuwse modernisering. Ook het spantbeen en de kreupele stijl zijn hierbij vervangen.

De kap is redelijk consequent genummerd, maar het verschil tussen links en rechts is minder duidelijk aangegeven. Het verschil tussen een korbeel en een kreupele stijl was vanzelfsprekend ook al voldoende aanwijzing. Spanten in een kapconstructie werden in een werkplaats gemaakt, in elkaar gepast en genummerd met telmerken. Vervolgens werden ze weer uit elkaar gehaald en naar de bouwplaats gebracht. De genummerde delen werden hier weer bij elkaar gezocht en geplaatst. In deze kapconstructie staan de driehoekspanten op volgorde van nummering, beginnend aan de oostzijde. Alle telmerken staan aan de westzijde van de kaponderdelen en zijn aangebracht met een rechte beitel en met een gebogen beitel.

Driehoekspant II is de enige waarbij de telmerken zijn aangebracht op alle onderdelen en waar duidelijk verschil is tussen links (rechte beitel) en rechts (gebogen beitel).

Hieronder een schematisch overzicht van de driehoekspanten met het soort telmerk en de plaatsing:

Spant	Links (noord)	Rechts (zuid)
I	dekbalk ㄣ; korbeel ㄣ	dekbalk ㄣ; kreupele stijl ㄣ; stijl ㄣ
II	dekbalk II; stijl II; korbeel II	dekbalk ㄣ; kreupele stijl ㄣ; stijl ㄣ
III	dekbalk III; stijl III; korbeel III ³	dekbalk III; stijl III; korbeel III
IIII	dekbalk IIII	dekbalk IIII ⁴
V	dekbalk ㄥ; korbeel ㄥ	dekbalk ㄥ; stijl ㄥ
VI	dekbalk VI; korbeel VI; stijl IV	
VII	dekbalk IIㄥ; stijl II>; korbeel IIV	kreupele stijl IIV; stijl <II

Door het ontbreken van eikenhout, de redelijk consequent aangebrachte gebeitelde telmerken en de kapvorm met kapel en klokgevels kan de kapconstructie als achttiende-eeuws worden gedateerd. De periode 1713-1734 komt hiervoor in aanmerking, aangezien de verkoopwaarde toen steeg van 4690 tot 7500 carolusguldens (exclusief de roerende goederen). Bovendien wordt in 1734 de zolder voor het eerst sinds 1683 veel uitvoeriger beschreven: 'twee schone kleerzolders met kleerstokken, een provisiekamertje, een dienstbodekamertje met twee bedsteden en twee afgeschoten ruimten voor hout of iets anders'. Dit in plaats van de eerdere beschrijving als 'twee grote kleerzolders'.

³ Aan deze zijde is met de beitel gedrukt, in plaats van gehakt.

⁴ Aan de rechter zijde zijn de stijl en de kreupele stijl vervangen.

Kapconstructie dwarskap voorhuis: zuidzijde met kreupele stijlen en blokkelen.

Kapconstructie dwarskap voorhuis en langskap achterhuis

Kapconstructie dwarskap voorhuis: noordzijde met korbeels

Aftekening van de mogelijk zeventiende-eeuwse kap van de turfzolder boven de keuken

Kapconstructie langskap achterhuis

Hoewel deze kapconstructie niet in z'n geheel zichtbaar is door aftimmeringen, is wel duidelijk te zien dat deze kapconstructie in dezelfde periode is gemaakt als de dwarskap van het voorhuis. In de periode 1713-1734 heeft het dubbelpand dus een geheel nieuwe kapconstructie gekregen. Dit kapdeel bestaat uit vier driehoekspanten (waarvan één strikspant tegen de achtergevel). Alleen de oostzijde is op een enkele plek zichtbaar en is qua opbouw en materiaalgebruik hetzelfde als de noordzijde van de dwarskap van het voorhuis, dus met korbeels. Waarschijnlijk zijn ook aan de westzijde korbeels geplaatst en geen kreupele stijlen. Een ander verschil ligt in het feit dat hier geen gordingen zijn aangebracht. Aan de westzijde is nog een anker aan het meest noordelijke spantbeen te zien. Opmerkelijk is het voorkomen van een eiken raveling (170x110) boven een vernieuwd stuk muurplaat. Mogelijk heeft aan de oostzijde een kleine dakkapel gezeten. Ook een spoor aan de oostzijde is van eiken (70x65). Mogelijk zijn deze eiken onderdelen afkomstig van de oorspronkelijke langskap uit de zestiende eeuw en hergebruikt na de sloop en nieuwbouw in de periode 1713-1734. In dit kapdeel zijn geen telmerken aangetroffen.

Voormalige zadeldakconstructies west

Op de kaart van Sems en Bast (1603) is Grote Kerkstraat 41 nog te zien als twee afzonderlijke panden: een langspand met topgevel (oost) en een klein dwarspand (west). Op de kaarten van Geelkercken (1616) en Pieter Feddes (1622) is de situatie vergelijkbaar. Vanaf 1644 tot 1682 tekenen Blaeu, Janssonius en Haacma echter twee dieppanden met topgevels. Hoewel laatstgenoemde kaarten minder betrouwbaar zijn, mag toch voorzichtig geconcludeerd worden dat na de samenvoeging in 1599 het oostelijk deel werd uitgebreid in de periode 1622-1643. Zoals bij de beschrijving van het interieur zal blijken, heeft het oorspronkelijke zestiende-eeuwse ondiepe dwarshuis in deze periode een verdieping met langskap en een op zichzelf staande keuken met turfzolder onder zadeldak aan een binnenplaats daarachter gekregen. In 1599 werd het dubbelpand nog verkocht voor 1450 carolusguldens en in 1643 werd het verkocht voor 3500 carolusguldens. Deze aanzienlijke waardevermeerdering kan ook een aanwijzing zijn voor deze grootschalige verbouwing in het tweede kwart van de zeventiende eeuw.

Wellicht is de aftekening van dit zeventiende-eeuwse zadeldak nog zichtbaar in een stuk gevel aan de achterzijde van Grote Kerkstraat 41. Tegen een gevel van Grote Kerkstraat 39⁵ zijn de sporen van een oud zadeldak terug te vinden. De nok lag dan wel wat lager dan de nok van het oostelijke bouwdeel. Mogelijk ging het hier om de 'turfzolder boven de keuken', zoals die vanaf 1683 werd beschreven. Tegenwoordig zit hier een plat dak.

⁵ Het perceel van Grote Kerkstraat 39 loopt langs de achtergevel van Grote Kerkstraat 41 een stukje naar het oosten, waardoor de achtergevel wordt ingesloten. De bouw van Grote Kerkstraat 39 is hoger, waardoor vanaf het lager gelegen platte dak deze gevel zichtbaar is.

3.5 Interieurafwerking

De kelder met opkamer en de rest van de begane grond aan de westzijde zijn de enige nog fysiek aanwezige vertrekken van het gehele object, die getuigen van de oorspronkelijke situatie van twee woonhuizen, die later samengevoegd zijn. Deze ruimten worden als eerste behandeld.

Vermoedelijk zijn het ook de oudste bouwfasen.

Hoewel dit deel oorspronkelijk zestiende-eeuws is, is het in het tweede kwart van de zeventiende eeuw verbouwd. De huidige indeling van de begane grond is nog zeventiende-eeuws: kelder met opkamer, trappenhuis en keuken aan een binnenplaats (inmiddels overdekt).

Aan de oostzijde van de brede middengang, die van voor naar achter doorloopt, bevinden zich een grote voor- en achterkamer.

De onderstaande beschrijving is zo veel mogelijk chronologisch, hoewel de achttiende-eeuwse bouwphase in ieder vertrek aanwezig is.

3.5.1 Kelder

Onder de opkamer bevindt zich een even zo grote kelder, die bereikbaar is vanuit de voormalige binnenplaats (huidige bijkeuken). Deze kelder kan worden betreden via vier grote treden van gemetselde Friese geeltjes. Ook de keldervloer is gemaakt van dezelfde soort baksteen. De westwand van de kelder is recht, maar de oostwand verspringt twee keer, zodat de kelder richting de straatzijde smaller wordt. De gangwand erboven loopt ook schuin. Zes ongeprofileerde grenen balken dragen de vloer van de opkamer.

Mogelijk zijn deze balken geplaatst tijdens de verbouwing in de eerste helft van de zeventiende eeuw. Ze behoren waarschijnlijk niet tot de zestiende-eeuwse bouwphase, aangezien het geen eiken is, wat toen een gangbare houtsoort was.

Alle kelderwanden zijn gepleisterd. Op de westwand is te zien dat het achterliggende metselwerk bestaat uit rode bakstenen met een dikte van 50 mm. In de oostwand zijn ook gele bakstenen verwerkt en getuigen kleine gaten in de muur van de plaatsing van voormalige rekken, waarschijnlijk voor de opslag van bier en/of wijn.

In de transportaktes van 1683 en 1713 worden twee aparte kelders voor wijn en bier beschreven en in 1683 werd vermeld dat er een bottelarij was. Mogelijk was er in het pand een brouwerij gevestigd. In een transportakte van 1734 wordt de bottelarij nog wel vermeld, maar over de aanwezigheid

van een tweede kelder wordt niet meer geschreven.⁶ Wellicht is tijdens de verbouwing van 1734 de kelder van het oorspronkelijke enkele huis aan de oostkant verwijderd. Tegelijkertijd impliceert dit dat tot 1713 de begane grond van het oostelijk deel nog de oorspronkelijke zestiende-eeuwse indeling kan hebben gehad, eventueel verbouwd in de bouwphase van de eerste helft van de zeventiende eeuw.

Tegen de noordwand van de kelder staat een scheidingsmuurtje met de trap. Tegen de westkant van dit scheidingsmuurtje is in de hoek een eikenhouten balk met inkepingen geplaatst. Mogelijk is dit nog een bouwspoor van de oorspronkelijke trap naar de opkamer of het is een hergebruikte moerbalk met inkepingen voor de kinderbalken.

Het grenen kozijn van de kelderdeur heeft een klein ojief en toognagels. De opgeklampte deur is eveneens met een klein ojief geprofileerd.

Het raamhout van het kelderraam heeft aan de buitenzijde een groot ojief.

Het binnenraam met kruisroeden is met een kleiner ojief geprofileerd.

Hieronder, tegen de muur van de voorgevel, is een gemetselde afvoerput te zien.

3.5.2 Begane grond

Voorhal

Het eerste deel van de gang, naast de twee voorkamers, loopt taps toe.

Dit gedeelte van de hal heeft een hoog stucplafond met een dubbele randlijst met holle en bolle profilering. De vloer en de plint zijn van witmarmeren tegels (720x720). Deze 'Italiaanse stenen' worden in een transportakte van 1683 al vermeld en zijn dus waarschijnlijk tijdens de verbouwing in het tweede kwart van de zeventiende eeuw al geplaatst.

De achttiende eeuw wordt in dit deel van de hal vertegenwoordigd door de voormalige toegang naar de voorkamer (oost). De omlijsting van dit kozijn (meterkast) met plumpe halfholle en halfbolle profilering op brede neuten dateert vermoedelijk van de verbouwing uit de periode 1713-1734 in Lodewijk XIV-stijl. De bijpassende brede deur heeft drie paneelvelden met ojiefprofileringen. De deur naar de verdieping heeft eenzelfde omlijsting, maar de deur is van recente datum. Het deurtje en het kozijn van de gasmeter (voor in de hal) zijn ook nieuw gemaakt.

⁶ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 2-3

Hoewel de voordeur met drie panelen ook ojiefprofileringen heeft, dateert deze waarschijnlijk toch uit het laatste decennium van de negentiende eeuw. Ook de hoge en smalle flankerende panelen met halfholle profilering en beleg en raamhout met ojief geven een negentiende-eeuws beeld. Het beleg van het bovenlicht met deelroede is halfbol geprofileerd. De deur naar het middendeel van de gang (portaal) is wel weer achttiende-eeuws, evenals de sterk geprofileerde zware korfboogpoort op composietconsoles. Ook de hoekpilasters boven de doorgang passen bij de Lodewijk XIV-stijl uit de periode 1713-1734. Het kozijn is vernieuwd.

Portaal

Het tweede deel van de hal is het trapportaal, van waaruit men de opkamer, de trap naar de zolder en tegenwoordig een toilet en een kast kan bereiken. Ook in dit deel van het huis komen de verschillende bouwfasen aan bod. Zo is de marmeren vloer weer zeventiende-eeuws en de randlijst op het plafond dateert waarschijnlijk uit de achttiende eeuw. Het plafond is hier wel veel lager, omdat ook in de achttiende eeuw het achterhuis lager was dan het voorhuis.

Na eerder beschreven bouwfasen van de zestiende, zeventiende, achttiende en negentiende eeuw, is dit vertrek nog eens onder handen genomen in de late negentiende eeuw, waarschijnlijk na 1888, toen het verkocht werd. Meest herkenbaar van deze late negentiende-eeuwse stijl is de deurpartij naar het achterste gedeelte van de gang. De gestapelde pilasters met cannelures, kralen en diamantknoppen zijn typerend voor deze periode. Ook de paneeldeur, waar later glas in is gezet, hoort hierbij. De toiletdeur en de badkamerdeur aan de westzijde dateren waarschijnlijk ook van na 1888. De kozijnen hebben een klein ojief en beleg met groot ojief op neuten. De drie paneelvelden van de deuren zijn kwartbol geprofileerd. Aan de binnenzijde hebben de kozijnen halfbolle profileringen en het beleg is geprofileerd met een klein ojief. De getoogde doorgang naar de trap wordt 'gedragen' door imposten op pilasters met halfbolle profilering. Ook dit is waarschijnlijk in de late negentiende eeuw gemaakt.

De huidige deur van de kast (onder de steektrap), was in de achttiende-eeuwse situatie vermoedelijk de toegang tot de achterkamer aan de oostzijde. De toiletdeur en de badkamerdeur en de beide kozijnen lijken in oorsprong achttiende-eeuws, maar zijn mogelijk wel deels hersteld in de negentiende eeuw en tijdens de laatste verbouwing van 1994-95. In het toilet is boven het verlaagde plafond een balk met licht kwartbol profiel aanwezig.

De spiltrap bestaat duidelijk uit twee bouwfasen, waarvan opmerkelijk genoeg de oudste fase vanaf de verdieping pas aanwezig is. De onderste helft met achthoekige spil is waarschijnlijk gemaakt tijdens de grote verbouwing in Lodewijk XIV-stijl in de periode 1713-1734. Hiervoor is waarschijnlijk het onderste zeventiende-eeuwse deel hergebruikt. In de ruimte onder de trap is namelijk te zien dat de onderste treden (70 mm dik) aan deze zijde zijn gedecoreerd met eenzelfde biljoenprofilering die vanaf de verdieping juist aan de zichtkant zit. De treden zijn waarschijnlijk in de achttiende eeuw omgedraaid, zodat er nieuwe treden konden worden gemaakt met een zware bolling in Lodewijk XIV-stijl, passend bij de rest van het interieur. De onderste vijf brede treden en de drie treden naar de opkamer zijn waarschijnlijk in deze periode nieuw gemaakt en niet hergebruikt. De trapboom met kwartbolle profilering en de handlijst passen hier goed bij. De handlijst naar de opkamer is echter van recente datum. De inspringende muurdelen in het trappenhuis dienen waarschijnlijk ter ondersteuning van de treden. Deze gepleisterde muurdelen zijn kwartbol geprofileerd. In de westmuur zit een voormalig buitenkozijn met kwartbolle profilering en kruisroeden.

Begane grond, portaal: spiltrap (1713-1734) met zwaar uitgevoerde treden en achtkantige spil

Begane grond, voorhal: poortdoorgang naar portaal in Lodewijk XIV-stijl

Begane grond, portaal: toegang tot achterhal in laat negentiende-eeuwse stijl

Achterhal

Ook in dit deel van de gang zijn witmarmeren tegels met een witmarmeren plint geplaatst. De tegels hebben hier echter een afmeting van 460x460 mm en bovendien zijn langs de rand zwartmarmeren tegels geplaatst. Gezien de kleinere afmeting en een vermelding in een transportakte uit 1734: 'ruime gang met witte en blauwe stenen', is deze marmeren vloer waarschijnlijk geplaatst in de periode 1713-1734. De grote keuken (achterkamer west) werd ingekort voor de plaatsing van de bredere klokgevel. De keuken werd dus versmald en het overgebleven deel (deze huidige achterhal) werd bij de middengang getrokken.

De randlijst is weer hetzelfde geprofileerd als in de voorhal en het portaal. De toegang naar de achterkamer aan de oostzijde heeft een kozijn met toognagels en een driekwartbolle profilering en een zwartmarmeren dorpel. Het beleg heeft een groot ojief en neuten, vergelijkbaar met de kastdeur onder de huidige steektrap naar de verdieping. Vermoedelijk dateert dit kozijn en de deur met drie panelen met een kleine dubbele ojiefprofilering uit de negentiende eeuw en is het beleg in de periode 1994-95 nagemaakt naar voorbeeld van het achttiende-eeuwse beleg.

Van de toegang ertegenover, naar de westelijke achterkamer, is alles van recente datum. Ook de achterdeur en het kozijn zijn nieuw.

Achterkamer west

Via de achterhal wordt de achterkamer/gedeeltelijke uitbouw bereikt. Hoewel het verlaagde plafond, voorzetwanden, de deur en het kozijn naar de badkamer, alle binnenbetimmeringen van het raamkozijn en de plinten allemaal recent zijn aangebracht, is het vertrek van oorsprong zeventiende-eeuws. Het kan hier gaan om 'een grote keuken tegen de achterkamer, met turfzolder', zoals beschreven in een transportakte uit 1683. Boven het verlaagde plafond zitten ongeprofileerde langsbalken (210x125), die goed bij deze bouwperiode zouden passen. In de balkvakken zijn kraalschrootjes geplaatst, parallel aan de balklaag. Vermoedelijk zijn deze schrootjes negentiende-eeuws.

Badkamer

Dit vertrek is tijdens de laatste verbouwing in 1994-95 gerealiseerd. Hiervoor hoorde het bij de hierboven beschreven 'achterkamer west' en was onderdeel van de grote keuken. De muur met de bijkeuken is dan ook aan deze zijde betegeld met lichtblauwe tegels in witjesformaat. Samen met een grote langsbalk (320x160) en brede vloerdelen daarbovenop horen ze mogelijk bij de zeventiende-eeuwse bouwfase. Omdat deze eiken balk weer een ander formaat heeft dan de langsbalken in de 'achterkamer west', kan de gehele balklaag hergebruikt zijn. Bijvoorbeeld de dwarse balklaag van het zestiende-eeuwse voorhuis.

De deur en het kozijn naar de bijkeuken zijn weer van recente datum.

Bijkeuken

In dit kleine vertrek tussen de opkamer, trappenhuis en achterkamer west valt meteen de gootsteen met twee koperen kranen op. Het betreft hier de 'regenwatersback ende ander gerijff' (transportakte 1683) of 'schone regenwatersback met een pomp met een mesken kraan, watersteen' (transportakte 1713) of 'een watersteen en pomp met twee koperen kranen, de ene tot de back en de andere tot de put behorende (transportakte 1734).⁷ Het 'keukenblok' bestaat verder uit Friese geeltjes die gepleisterd zijn, enkele oude witjes en enkele nieuwe tegels. De houten opbouw en het deurtje zijn eveneens niet meer origineel.

Uit de transportakte van 1734 blijkt tevens dat deze hardstenen gootsteen met koperen kranen is verplaatst, aangezien deze wordt beschreven in de keuken en niet, zoals hieronder wordt vermeld, op de oude binnenplaats. De huidige bijkeuken was van oorsprong namelijk een onoverdekte binnenplaats.

Het vertrek wordt overspannen door vier lichte langsbalken (165x60) met een kwartbolle profilering. Enkele oude vloerdelen liggen hierbovenop. Boven deze oude verdiepingsvloer bevindt zich een loze ruimte. Vóór de laatste restauratie werd deze ruimte ook aangemerkt als patio, die op de kapverdieping werd afgedekt met draadglas. Door de ankers en ongepleisterde (buiten)muren, wordt het beeld van een voormalige buitenruimte duidelijk.

Hoewel in 1683 al aanwezig, wordt in de transportakte van 1734 de situatie voor het eerst duidelijk beschreven: 'over een plaatske buijtens huis door de

⁷ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 2-3

keuken in te gaan'. De keuken was dus een op zichzelf staand gebouw, aan een binnenplaats achter het oorspronkelijke zestiende-eeuwse voorhuis met opkamer, boven een kelder, die dus vanaf buiten moest worden betreden. Vandaar dat de ruimte onder de trap ook een eiken kozijn met toognagels en een luikspanning heeft. Dit was voor daglichttoetreding vanuit de binnenplaats. Het deurkozijntje is geprofileerd met een groot ojief, heeft toognagels en een rechte bovendorpel. De deur is recent. In de ruimte onder de trap liggen leitegels (320x320) en op een lichte verhoging is de vloer betegeld met roodgeglazuurde plavuizen (165x165). Mogelijk zijn deze blauwe leitegels afkomstig vanuit de oude keuken (huidige achterkamer west), aangezien ze in deze ruimte beschreven worden in de transportakte van 1713.

De toegang tot de kelder heeft een ongeprofileerd kozijn met toognagels. De opgeklampte deur is aan deze zijde brandwerend beplaat. De gehengen zijn nieuw.

De oorspronkelijke zestiende-eeuwse situatie van een enkel pand aan de oostzijde was dus mogelijk alleen een ondiep onderkelderd dwarshuis met langsgang (huidige voorhal). Het trappenhuis, de middengang en de keuken zijn pas gerealiseerd na de samenvoeging, mogelijk in de periode 1622-1643.

Wanneer van de binnenplaats een binnenruimte is gemaakt, is onbekend. De vloer is betegeld met groen geglazuurde estriken (295x295).

Begane grond, bijkeuken (oude binnenplaats) Deels zeventiende-eeuwse gootsteen met koperen kranen.

Opkamer

De kamer boven de kelder aan de zuidwestzijde van het pand ligt drie treden hoger dan de rest van de begane grond. Brede grenen vloerdelen scheiden de kelder van deze kelderkamer. Het plafond bestaat uit langsbalken, met daartussen balkvakken met een halfholle lat. De kantplanken zijn net als de balken kwartbol geprofileerd. Tussen de derde en vijfde balk is een haardraveling geplaatst, ongeveer 700 mm uit de voorzetwand aan de westkant. Rondom in het vertrek, behalve aan de noordwand, is een lage lambriseringsplaatst, met halfbolle en halfholle profileringen. De panelen hebben een zware halfbolle profilering. De plint en de neuten lijken hier ook bij te horen.

Aangezien dit zestiende-eeuwse deel van het huis een dwarspand is geweest, zal de balklaag in de oorspronkelijke situatie haaks op de straat geplaatst zijn geweest. Deze balklaag bestaat echter uit langsbalken. Gezien de bijpassende haardraveling zal de balklaag in de periode 1622-1643 geplaatst zijn en in de achttiende eeuw van een profilering zijn voorzien.⁸ Het lijkt onwaarschijnlijk dat een dergelijke balklaag al binnen een eeuw vervangen zou worden. Het is niet zichtbaar of de balklaag enkelvoudig is. Mogelijk liggen er nog kinderbalken bovenop.

Waarschijnlijk is het gehele vertrek in de periode 1713-1734 verbouwd in Lodewijk XIV-stijl. Vooral de raamomlijstingen zijn zeer zwaar uitgevoerd met diepe holle en bolle profileringen. De vensterbanken zijn waarschijnlijk ook achttiende-eeuws, maar het raamhout en het beleg is vernieuwd. De schouw heeft een meer classicistische uitstraling door de hoekpilasters, risaleringen en een strenge kroonlijst. Mogelijk is de brede zeventiende-eeuwse schouw in de negentiende eeuw aangepast. De paneelvelden in de pilasters hebben ojiefprofileringen. De onderste pilasters buigen naar voren om ondersteuning te bieden aan de mantel/kroonlijst. Het schilderij op de boezem met stillevens is gesigneerd door A.E. Vieringa. In de transportakte van 1734 wordt al een schoorsteen met schilderij en spiegelglas beschreven, maar het is niet bekend of het om hetzelfde werk gaat. In dezelfde akte

worden ook twee kleerkasten genoemd in deze kelderkamer. Het zijn waarschijnlijk de twee huidige kasten met paneeldeuren. Aan de binnenzijde hebben ze elk twee panelen met ojiefprofilering. Het zijn in de achttiende-eeuwse situatie waarschijnlijk verborgen deuren geweest in een behangen wand. De deur naar het portaal is een vergelijkbaar exemplaar. Dit kozijn heeft echter nieuw beleg gekregen.

Voorkamer

De kamer aan de andere kant van de voorhal is het meest statige vertrek van het huis. Maar als men de transportakte uit 1734 erop naslaat, is er in de loop der tijd al heel wat kostbaars verdwenen.

Het hoge plafond bestaat uit langsbalken en kantplanken die kwartbol geprofileerd zijn; waarschijnlijk is dit wel een enkelvoudige balklaag uit de achttiende eeuw, in de plaats gekomen van de oorspronkelijke zestiende-eeuwse balken. De latten in de balkvakken hebben een zeer grote en plumpe ojiefprofilering en passen bij de rest van het interieur uit 1713-1734 in Lodewijk XIV-stijl. Hiertoe behoren de diepe dubbele vensterbanken, vouwblinden met bochtscharnieren en de belegstukken van de kozijnen en de ramen. De drie panelen van de vouwblinden hebben een klein ojief. De beleglatten van de kozijnen zijn uitvoerig geprofileerd: kwarthol, klein ojief en driekwart bol. De belegstukken van de ramen hebben een grote kwartholle en een grote kwartbolle profilering.

Tussen de derde en vijfde balk is aan de oostzijde een haardraveling geplaatst. Deze raveling verraaft een oorspronkelijk grotere boezem. De schouw is uitgevoerd in Lodewijk XIV-stijl en vervaardigd tijdens de verbouwing van 1713-1734. De voluten, kuif en bloemmotieven zijn nog origineel, maar de mantel en neuten lijken nieuw. Ook boven in de te kleine boezem lijken onderdelen vernieuwd.

Ook op deze schoorsteen is een schilderij te zien. Het gietijzerwerk is wat verfijnder en asymmetrisch uitgevoerd (Lodewijk XV) en behoort net als het schilderij mogelijk ook niet tot het interieur, zoals dat er vanaf het tweede kwart van de achttiende eeuw moet hebben uitgezien.

Aan de noordwand is nog de omlijsting van de porte-brisée (beschreven in 1734) aanwezig. De lijst is uitvoerig en zwaar geprofileerd. De twee paneeldeuren hebben een grotere ojiefprofilering dan de rest en horen van oorsprong waarschijnlijk niet bij het interieur uit 1713-1734. Aan de neuten valt te zien dat de oorspronkelijk houten vloer is verhoogd. De plint rondom is ook vernieuwd. Van de buitenste twee penantkasten is eveneens alles vernieuwd. Alle muren hebben voorzetwanden.

⁸ *Geprofileerde balklagen kwamen vóór de achttiende eeuw nagenoeg niet voor. De gewoonte om dergelijke balken van een profilering te voorzien ontstond in het begin van de achttiende eeuw. Vanaf deze periode zijn balklagen dan ook in de meeste gevallen geprofileerd. Zestiende- of zeventiende-eeuwse panden die in de achttiende of negentiende eeuw werden verbouwd, kregen ofwel een verlaagd stucplafond, of de bestaande ongeprofileerde balken werden voorzien van een profilering. Aangezien hier een profielschaaf voor nodig was, konden de balken aan de uiteinden niet worden geschaafd, omdat de muur dan in de weg stond. Geprofileerde kantplanken boden uitkomst.*

Begane grond, opkamer: oorspronkelijk vertrek XVI, met schouw XVII en interieur XVIII

Begane grond, voorkamer: hoog balkenplafond en schouw uit de achttiende eeuw

Achterkamer oost

Het oorspronkelijke zestiende-eeuwse pand moet een lager achterhuis gehad hebben, aangezien het plafond zo'n anderhalve meter lager is dan het plafond in de voorkamer. Dit is een situatie die vaker voorkwam in de zestiende en zeventiende eeuw.

De balken hebben een kwartbolle profilering. Tussen de derde en vijfde balk is een haardraveling geplaatst, maar de schouw is verdwenen.⁹ Naast de raveling zijn kantplanken te zien. Ze getuigen waarschijnlijk nog van hoge buffetkasten die tussen 1713 en 1734 zouden zijn geplaatst.¹⁰ Bij deze verbouwperiode horen ook de volgende elementen:

- het kozijn en het beleg van de porte-brisée met respectievelijk een kwartbolle- en een ojiefprofilering;
- het beleg van de deur in de westwand met ojief, kwartbolle en kwartholle profilering (bovendien is aan dit beleg te zien dat het geplaatst moet zijn geweest tegen behang op jute). De raampartij in de achtergevel dateert van oorsprong ook uit de achttiende eeuw, maar is wat minder uitvoerig dan in de voorkamer en mogelijk aangepast in de negentiende eeuw;
- de vensterbanken in dezelfde detaillering als de voorkamer;
- de penantkasten met hoge paneeldeuren met ojiefprofilering, inclusief de binnenkant met opleglaten met ojiefprofilering;
- de vouwblinden in dezelfde detaillering als de voorkamer;
- de belegstukken in dezelfde detaillering als de voorkamer.

De plinten rondom, de keuken en al het raamhout zijn geplaatst in 1994-95.

Begane grond, voorkamer: achttiende-eeuwse raampartijen in de voorgevel

Begane grond, achterkamer oost: deels achttiende-eeuwse raampartijen in de achtergevel

⁹ Uit notulen van een bouwvergadering (d.d. 6 juli 1995) blijkt dat de schouw toen al ontbrak en is teruggevonden in een huis in Exmorra. Het is niet bekend hoe oud deze schouw is. Aangenomen mag worden dat deze schouw uit de zeventiende- of achttiende eeuw dateerde.

¹⁰ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 3: [...] en aan weerskanten van de schoorsteen een groot buffet.

3.5.3 Verdieping

De verdieping bestaat in de huidige situatie uit een appartement met twee grote voorkamers, hal, toilet, badkamer en keuken en een appartement aan de achterzijde met woonkamer, keuken, slaapkamer, badkamer, toilet en kastruimte.

Door middel van een steektrap (1994-1995) wordt een overloop bereikt van waaruit de twee appartementen toegang hebben. Ook hier is goed te zien dat het appartement aan de voorzijde hoger ligt dan het appartement aan de achterzijde.

Bovenvoorkamer west

Dit vertrek is waarschijnlijk gerealiseerd tijdens de verbouwing in het tweede kwart van de zeventiende eeuw, toen het zestiende-eeuwse dwarshuis een verdieping kreeg, met daarboven een langs zadeldak. Het wordt voor het eerst vermeld in een transportakte uit 1683, als een van de twee grote bovenkamers aan de straatzijde. Tegenwoordig is in deze ruimte ook een keuken, een kast en een deel van de hal opgenomen, allen toevoegingen die zijn gedaan tijdens de laatste verbouwing in 1994-95. Veel hang- en sluitwerk is toen eveneens vernieuwd.

Zes langsbalken en mogelijk een (zevende) strijk balk zijn kwartbol geprofileerd. De eerste en de vijfde zijn omtimmerd. De balkvakken hebben een kwartholle randlat. Aan de oost- en westzijde zitten geprofileerde kantplanken. Aan de westzijde zit een haardraveling tussen de tweede en vierde balk. De haard is niet meer aanwezig.

Waarschijnlijk is deze enkelvoudige balklaag geplaatst toen ook de dwarskap werd gerealiseerd.

Een houten vloer wordt aan het zicht onttrokken door vloerbedekking.

De twee kozijnen in de voorgevel zijn, op het vernieuwde raamhout na, nog geheel in de staat van de verbouwing in Lodewijk XIV-stijl (1713-1734):

- beleg met ojiefprofilering;
- kroonlijst met kwartbolle profilering;
- vensterbank met inhammen in korfboogvorm (zie ook de poort boven de deur tussen voorhal en portaal op de begane grond). De vensterbanken zijn echter wel opnieuw beplaat.

Van de vouwblinden zijn penantkastjes gemaakt. De deuren hebben drie panelen en zijn halfbol geprofileerd. Het kozijn van deze deurtjes is driekwartbol. De opleglaten in de kastjes hebben een ojiefprofilering. Vóór

het middenpenant staat een radiator, vermoedelijk uit de jaren '50 van de twintigste eeuw.

Aan de westmuur bevindt zich een kastenwand. De middelste kast is vanzelfsprekend in de plaats gekomen van de haard. Het kozijn met kleine halfbolle profilering is echter wel oud en dus herplaatst. De andere twee kozijnen hebben eenzelfde profilering. Alle beleg lijkt recentelijk nieuw gemaakt, evenals de plint. Van de middelste kast is ook alles recent, maar de opleglaten in de buitenste twee kasten zijn geprofileerd met een ojief. De kastdeuren hebben aan de binnenzijde elk drie panelen met een brede halfbolle profilering, zoals vaker voorkomt bij de paneeldeuren op de verdieping.

De noordwand is vermoedelijk de bedsteewand, die in de transportakte van 1734 wordt vermeld. Net als de schouw in de opkamer lijkt deze bedsteewand te dateren uit de periode van het classicisme (1620-1700). De bedsteewand heeft geheel bovenlangs namelijk een op de klassieke vormtaal gebaseerd hoofdstel met architraaf, fries en kroonlijst. De hoekpilasters en risaleringen passen ook goed bij deze periode. De blinde velden hebben driekwartbolle profileringen, net als de paneeldeur. Aan de andere zijde is de profilering van de deur halfbol. Het kozijn is nieuw. Boven de deur zit een klein kastdeurtje, waarachter weer een deel van de spiltrap is te zien. De bedsteewand zou vervaardigd kunnen zijn in de bouwphase tussen 1622-1643, stilistisch gezien, maar ook fysiek. Achter de kroonlijst is namelijk een moerbalk (280x240) met inkepingen voor kinderbalken aangetroffen. Toen het zestiende-eeuwse pand in bovenstaande periode een verdieping kreeg en van dwarspand een ondiep langspand werd, is hier mogelijk een zestiende-eeuwse moerbalk hergebruikt. Aan deze achterzijde is ook te zien dat de panelen van eikenhout zijn gemaakt.

De rest van de bedsteewand is in de loop der tijd verdwenen. De dubbele bedstee is nu een doorgang naar de keuken en een kast. De plint is ook van recente datum.

De scheidingsmuur met de andere voorkamer heeft een voorzetwand en een nieuwe plint. Vanuit het verlaagde plafond is te zien dat deze scheidingsmuur opgemetseld is met rode baksteen en later gepleisterd. De toegang naar de andere kamer heeft een kozijn met driekwartbolle profilering en toognagels. Het beleg is nieuw. De paneeldeur is aan deze zijde beplaat.

Verdieping, voorkamer west: deel van voormalige zeventiende-eeuwse bedsteewand

Verdieping, voorkamer west: detail achttiende-eeuwse vensterpartij voorgevel

Zolder, achter bedsteewand voorkamer west: eiken moerbalk met inkepingen kinderbalken

Verdieping, voorkamer oost: detail van een rijk uitgewerkte achttiende-eeuwse vensterpartij

Bovenvoorkamer oost

Dit vertrek bestond al in het zestiende-eeuwse pand en wordt voor het eerst vermeld in een transportakte uit 1683, als een van de twee grote bovenkamers aan de straatzijde. Tegenwoordig is in deze ruimte ook een badkamer, toilet en een deel van de hal opgenomen, alle toevoegingen die zijn gedaan tijdens de laatste verbouwing in 1994-95.

De gehele balklaag en detailleringen zijn vergelijkbaar met de naastliggende voorkamer. Dit versterkt het vermoeden dat tegelijkertijd met de realisatie van de dwarskap (1713-1734) beide enkelvoudige balklagen toen ook zijn geplaatst. Vier balken zijn zichtbaar. Boven de badkamerwand zit er waarschijnlijk ook een, net als tegen de voorgevel.

Ook in dit vertrek was een haardplaats. De raveling is geplaatst tussen de tweede en vierde balk. De boezem is omtimmerd, dus mogelijk is een oude schouw daarachter nog gedeeltelijk aanwezig.

Overigens moet de voormalige haard een van de zeven haarden zijn geweest die het dubbelpand telde. Het schoorsteengeldregister van 1606 vermeldt dat de toenmalige eigenaar werd aangeslagen voor zeven haardsteden.¹¹ Op dat moment waarschijnlijk twee in het westelijke dwarspand, vier in het oostelijke langspand en een in de voormalige (tuin)keuken.

Rechts van de schouw is nog een dubbele kleerkast aanwezig. In de transportakte van 1734 wordt deze al vermeld. De dubbele deuren hebben aan de binnenzijde elk twee panelen met ojiefprofieling. In de rechter kast is een vertanding gemaakt om de opleglatten te kunnen verstellen qua hoogte en waarschijnlijk dus al bijna drie eeuwen oud.

De binnenbetimmeringen van de kozijnen in de voorgevel zijn qua uitvoering en logge detaillering en datering vergelijkbaar met het onderliggende vertrek. Hier is alleen het raamhout vernieuwd. De rest dateert allemaal nog uit de periode 1713-1734.

De scheidingsmuur met de andere kamer heeft hier ook een voorzetwand en een nieuwe plint. De deur heeft een paneel met driekwartbolle profieling, evenals de deur naar de hal. Aan de andere zijde is de profieling van de deur halfbol. Het kozijn en het beleg zijn nieuw. Deze deuren behoren waarschijnlijk tot het achttiende-eeuwse interieur.

¹¹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 1: [...] Als het hier inderdaad om nummer 41 gaat, was het op dat moment een aanzienlijk gebouw: van de bijna tweeduizend huizen die Leeuwarden telde, hadden minder dan honderd zeven of meer haardsteden [...].

Bovenachterkamer oost

Van oorsprong betrof het hier de verdieping van het zestiende-eeuwse langspand. In de transportakte van 1683 worden twee grote bovenkamers (voor aan de straat) genoemd en een slaapkamertje voor dienstboden. Aangezien er ook maar twee kleerzolders werden beschreven (boven de twee bovenvoorkamers), zal het kamertje voor de dienstbode mogelijk deels deze ruimte zijn geweest. In 1734 wordt het pas beschreven als de plek van twee van de vier bovenkamers.¹² In de huidige indeling bestaat diezelfde ruimte uit een woonkamer, keuken, hal en overloop. Deze indeling stamt uit 1994-95.

De gehele verdieping wordt overspannen door een balklaag met een grote kwartbolle profieling. De balkvakken zijn afgewerkt met een kwartholle lat. Gezien de achttiende-eeuwse kap erboven kan de balklaag ook uit deze verbouwperiode stammen. De haardraveling getuigt ook van een veel minder grote en diepe haard dan de oudere ravelingen van de begane grond. Bovendien is de balklaag veel lichter uitgevoerd dan alle balklagen van een niveau lager.

Aan een muuranker boven de huidige hal valt te herleiden dat de westmuur van de oude bovenachterkamer een buitenmuur is geweest.

Van de drie kozijnen in de achtergevel zijn de dagstukken en de kroonlijsten bovenlangs kwartbol geprofileerd. Het raamhout, het beleg en de vensterbanken zijn vernieuwd.

Alle muren hebben voorzetwanden en de tussenwanden stammen uit de periode 1994-95.

Bovenachterkamer west

Van oorsprong was er op deze plek geen verdieping. Vanaf het tweede kwart van de zeventiende eeuw was er een turfzolder en de huidige verdieping zal ontstaan zijn in de negentiende eeuw. In de huidige indeling beslaat deze verdieping een slaapkamer, badkamer, toilet, kast en een deel van de hal. Deze indeling stamt uit 1994-95.

Boven het huidige toilet is een eiken balk (150x90) aangetroffen, verbonden met een anker in de westmuur. Hierboven liggen brede vloerdelen. In de kast zijn ook grenen en eiken balken aangetroffen. Het betreft hier de

¹² Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 41*, 17 juni 2013, p. 3: [...] twee achterkamers, de ene behangen en met een kleerkast, dog de andere onbehangen met een schoorsteen [...].

constructie van het bovenliggende platte dak, vermoedelijk in hergebruikt materiaal.

De slaapkamer is samen met de badkamer het verhoogde deel boven de oude turfzolder. De vertrekken worden overspannen door lichte balken met een kleine kwartbolle profilering. De latten in de balkvakken zijn halfbol geprofileerd.

De kastwand heeft nog twee oude paneeldeuren met een brede halfbolle profilering aan de twee panelen aan de binnenzijde. De achterwand is van grenen delen en de opleglatten hebben een ojiefprofilering.

Van de gevelopening zijn alleen het kozijn en de dagstukken nog negentiende-eeuws. De rest is vernieuwd, waarschijnlijk tijdens de laatste restauratie.

Ook hier hebben alle muren voorzetwanden en de tussenwanden stammen uit de periode 1994-95.

Oude trappenhuis

De spiltrap loopt vanaf de begane grond tot aan de zolderverdieping. Vanaf de hoogte van de verdieping bezit de trap (met plat) nog de originele zeventiende-eeuwse treden (80 mm dik) met biljoenprofilering, half rond ingesnoerde hoeken en ronde spil. Hierin zitten de treden met toognagels bevestigd.

Het bovenste deel van de trap wordt afgescheiden met een deur. Aan de binnenzijde zit beleg met klein ojief en een halfholle sierlat. De oude paneel deur is aan beide zijden beplaat.

In het huidige toilet (ten noorden van het trappenhuis) zijn twee ongeprofileerde eiken balken te zien, boven het verlaagde plafond. Deze ruimte behoorde al tot de zeventiende-eeuwse opzet en is wellicht een klein provisiekamertje geweest, dat in de transportakte van 1683 wordt beschreven.

Nieuwe trappenhuis

De steektrap, de handlijsten, leuning, voorzetwanden en verlaagde plafonds zijn alle toevoegingen uit de verbouwperiode 1994-95.

Boven het verlaagd plafond zijn wel een oude balk en brede vloerdelen waarneembaar.

Verdieping, oude trappenhuis: detail treden met biljoenprofilering bovendeeel spiltrap

Oude trappenhuis: zeventiende-eeuwse trap, treden met half rond ingesnoerde hoeken

3.5.4 Zolder

Oude trappenhuis

Het van oorsprong zeventiende-eeuwse trappenhuis loopt helemaal door tot aan de zoldertoegangen. Ook hier is de spil rond.

Ter hoogte van deze zolderverdieping is in de gepleisterde westwand een vierkant kozijn met tussenstijl te zien. De stijlen zijn kwartbol geprofileerd en hebben toognagels. Het beleg is kwarthol.

Via de noordwand kan het platte dak bereikt worden. Deze toegang bestaat uit een kozijn met toognagels en een opgeklampte deur.

De zuidzijde heeft een kantplank langs het plafond met kwartbolle profilering.

Via de opgeklampte deur met gehengen en boerenbeslag komt men op de voorzolder. Het kozijn heeft aan deze zijde toognagels.

Voorzolder

Na de toegang via het trappenhuis moet er nog een kleine kwarttrap met vijf treden bestegen worden om de zoldervloer van grenen delen (200-300 mm) met veer en groef te bereiken. De spil is vierkant en de treden zijn bevestigd met toognagels. De klampen van het deurtje hebben aan deze zijde een kwartholle profilering. Het kozijn is kwartbol geprofileerd.

Het deurtje dat toegang geeft tot de ruimte boven de zeventiende-eeuwse bedstee van de bovenvoorkamer west heeft gehengen.

Alle muren op deze zolder hebben pleisterwerk op rode baksteen. Aan de oostzijde heeft het gepleisterde schoorsteenkanaal een gietijzeren luik. Aan de westzijde is het achttiende-eeuwse schoorsteenkanaal gesloopt.

Op de zolder liggen delen van een negentiende-eeuwse zwartmarmeren schouw en een gietijzeren schoorsteenluik opgeslagen.

Boven op de dekbalken liggen oude kleerstokken. Mogelijk zijn het nog dezelfde als die beschreven worden in de transportakte van 1734.

Achterzolder

Het enige wat qua interieur op deze zolder van historisch belang is, zijn de belegstukken met driekwartbolle profilering en het bovenlicht met ojiefprofilering van het kozijn in de achtergevel. Doordat op enkele plekken wat pleisterwerk is losgeraakt, is aan de binnenzijde van deze achtergevel te zien dat deze muur ook is opgemetseld met een rode baksteen. Voor de twee zijwanden is gebruik gemaakt van hergebruikte grenen delen. De overige interieuronderdelen als kozijnen, deuren, voorzetwanden, plafonds en het traphek zijn recente toevoegingen.

4. Waardestelling

4.1 Uitgangspunten

In dit hoofdstuk worden uitspraken gedaan over de waarden van het object van onderzoek, gebaseerd op de interpretaties en gekoppeld aan referenties en vergelijkingen. Het is een onafhankelijke en objectieve waardestelling, zuiver en alleen gebaseerd op de cultuurhistorische waarden van de bestaande situatie. De bouwtechnische toestand en toekomstige gebruikersbelangen zijn niet meegenomen in de afweging. Het belangrijkste onderdeel van dit hoofdstuk is de interne waardestelling. Aan de hand van een beschrijving en waarderingsplattegronden worden de verschillende onderdelen gewaardeerd. Ze krijgen op basis van gaafheid en/of zeldzaamheid een hoge monumentwaarde, een positieve monumentwaarde of een indifferente monumentwaarde. Binnen de context van het object wordt gekeken naar het exterieur (bouwmassa, kapvormen en gevels), de constructie en het interieur per bouwlaag.

Hoge monumentwaarden (blauw): van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Positieve monumentwaarden (groen): van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Indifferente monumentwaarden (geel): van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object.

Het geheel zal voldoen aan de algemene richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek.¹³

4.2 Exterieur

De bouwmassa en het grootste deel van de daarbij behorende gevels hebben hoge monumentwaarden.

De huidige bouwmassa met dwarskap en langskap vertelt veel over de bouwgeschiedenis van het pand. Enkel de aftekening van een voormalig zadeldak op het buurpand kan een verdwenen bouwphase reconstrueren. Gevels zijn sinds de bouwtijd veel veranderd, maar laten wel heel duidelijk de bouwgeschiedenis van het gehele object lezen: historische gelaagdheid. Gevels uit de achttiende en negentiende eeuw zijn duidelijk te onderscheiden. Klokgevels in Lodewijk XIV-stijl (1713-1734) en de neoclassicistische voorgevel hebben zodoende hoge monumentwaarden. Details als zandstenen afdekstukken zijn hierbij niet weg te denken. De laat negentiende-eeuwse gevel ter hoogte van de verdieping heeft een positieve monumentwaarde. De platte daken zijn van indifferente waarde. De meeste kozijnen hebben positieve monumentwaarden. Ze vertellen natuurlijk veel over de bouwgeschiedenis, maar zijn in de loop van de tijd vaak aangepast.

Indifferente monumentwaarden worden toegekend aan alle recente toevoegingen.

¹³ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek*, Den Haag 2009

4.3 Constructie en interieur

Alle oude balklagen worden hoog gewaardeerd. Tevens de hergebruikte eiken balken die zijn aangetroffen en dan met name de moerbalk achter de bedsteewand. De twee balklagen boven de oude binnenplaats hebben indifferente waarden.

De twee kapconstructies zijn mede vanwege hun gaafheid van hoge monumentwaarde.

Alle bovenstaande onderdelen leveren kennis op over de bouwgeschiedenis van de stad.

Ook in het interieur is de historische gelaagdheid duidelijk zichtbaar.

Op de begane grond is de huidige indeling met opkamer, brede middengang met trappenhuis, voorkamer, achterkamer oost en achterkamer west van groot belang om de ontwikkeling van twee enkele panden tot dubbelpand te kunnen begrijpen. De plafonds boven de voormalige binnenplaats hebben om dezelfde reden juist indifferente waarden.

Alle verbouwperiodes hebben typerende kenmerken achtergelaten in het interieur. De classicistische zeventiende eeuw is nog aanwezig in de vorm van een schouw, een bedsteewand en een gootsteen met koperen kranen. Het interieur in Lodewijk XIV-stijl is niet alleen van groot historisch belang vanwege de specifieke kenmerken als zware profileringen en de omvang van de verbouwing (bijna ieder vertrek is in deze periode gemoderniseerd), maar ook vanwege de vroege datering. Over het algemeen komt deze stijl in Leeuwarden pas voor tussen 1740 en 1750. Dit interieur is het bewijs van een Lodewijk XIV-interieur in Leeuwarden uit de jaren '30 van de achttiende eeuw en mogelijk zelfs nog eerder.

Ook de interieuronderdelen van de negentiende eeuw worden hoog gewaardeerd. De deurpartij en de getoogde doorgang op imposten zijn karakteristiek voor de late negentiende eeuw. Ook de negentiende-eeuwse aanpassingen passen goed bij de al aanwezige elementen.

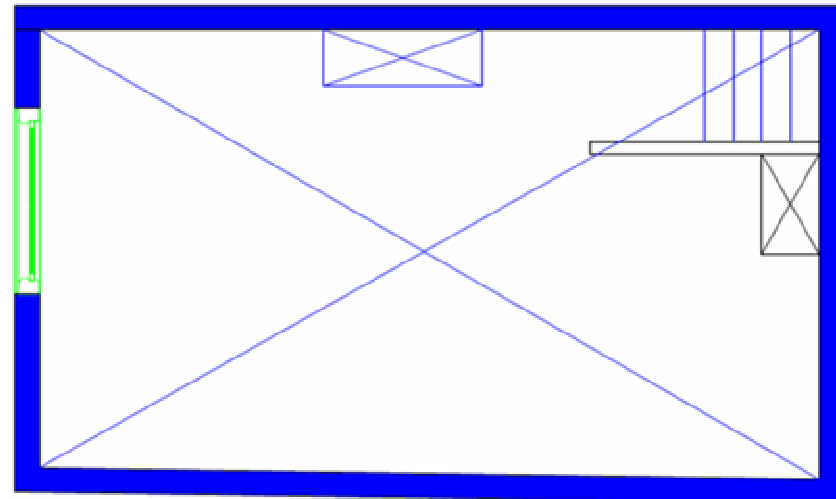
Van de recente toevoegingen tijdens de restauratie van 1994-95 worden alle moderne toevoegingen, als tussenwanden, verlaagde plafonds en trappen als indifferent beoordeeld. De reconstructies worden positief gewaardeerd.

De indifferente monumentwaarde van verlaagde plafonds, voorzetwanden en betimmeringen is uit voorzorg niet overal in de plattegronden weergegeven, aangezien de kans groot is dat oude interieuronderdelen hierachter tevoorschijn zullen komen.

Zo zijn bijvoorbeeld in de achterkamer west en de badkamer (beide begane grond) boven het verlaagde (indifferente) plafond oude balken zichtbaar en achter de zuidelijke voorzetwand van de badkamer bevinden zich nog oude wandtegels (mogelijk van de keuken uit de zeventiende eeuw).

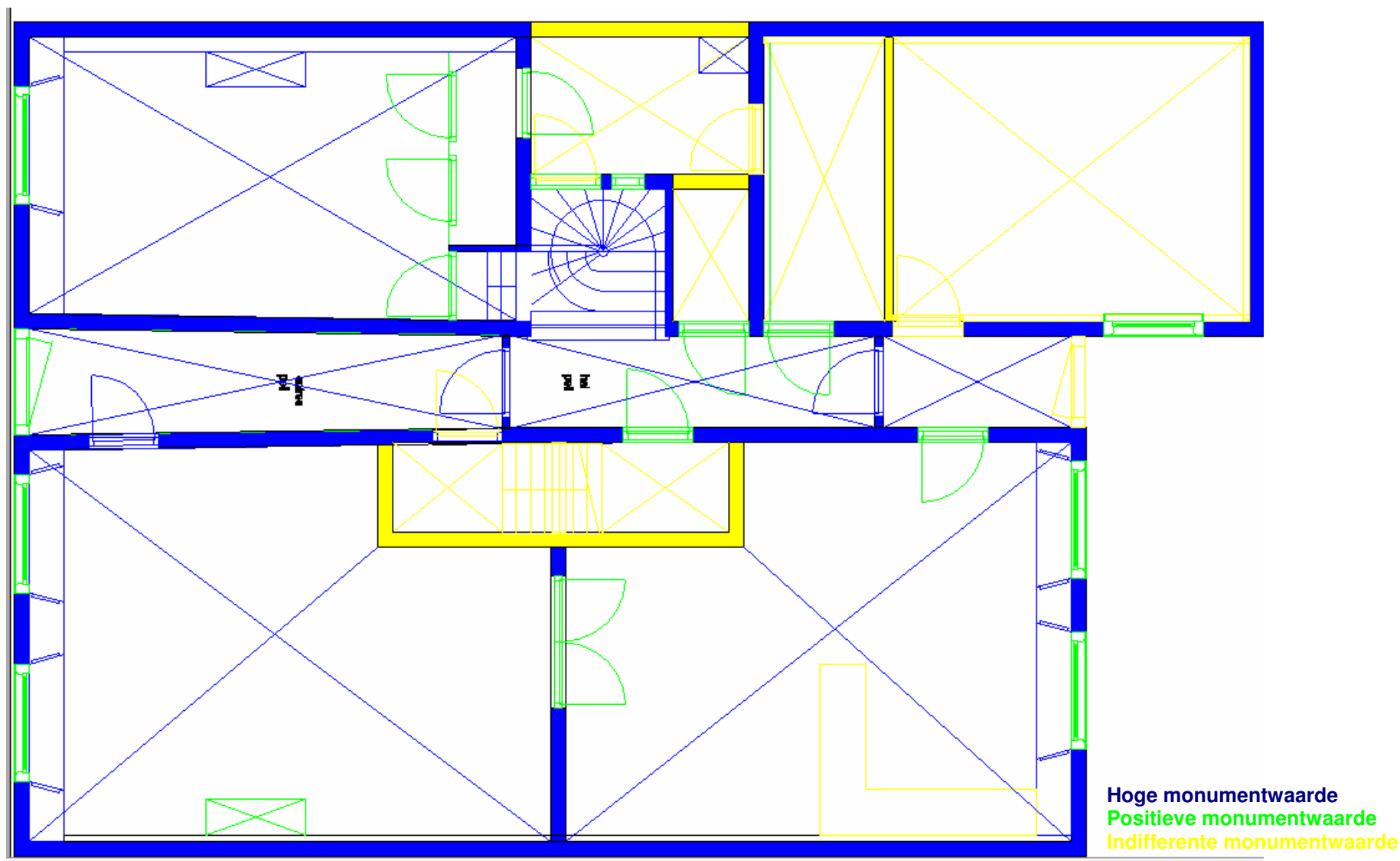
4.4 Waarderingsplattegronden

Plattegrond kelder

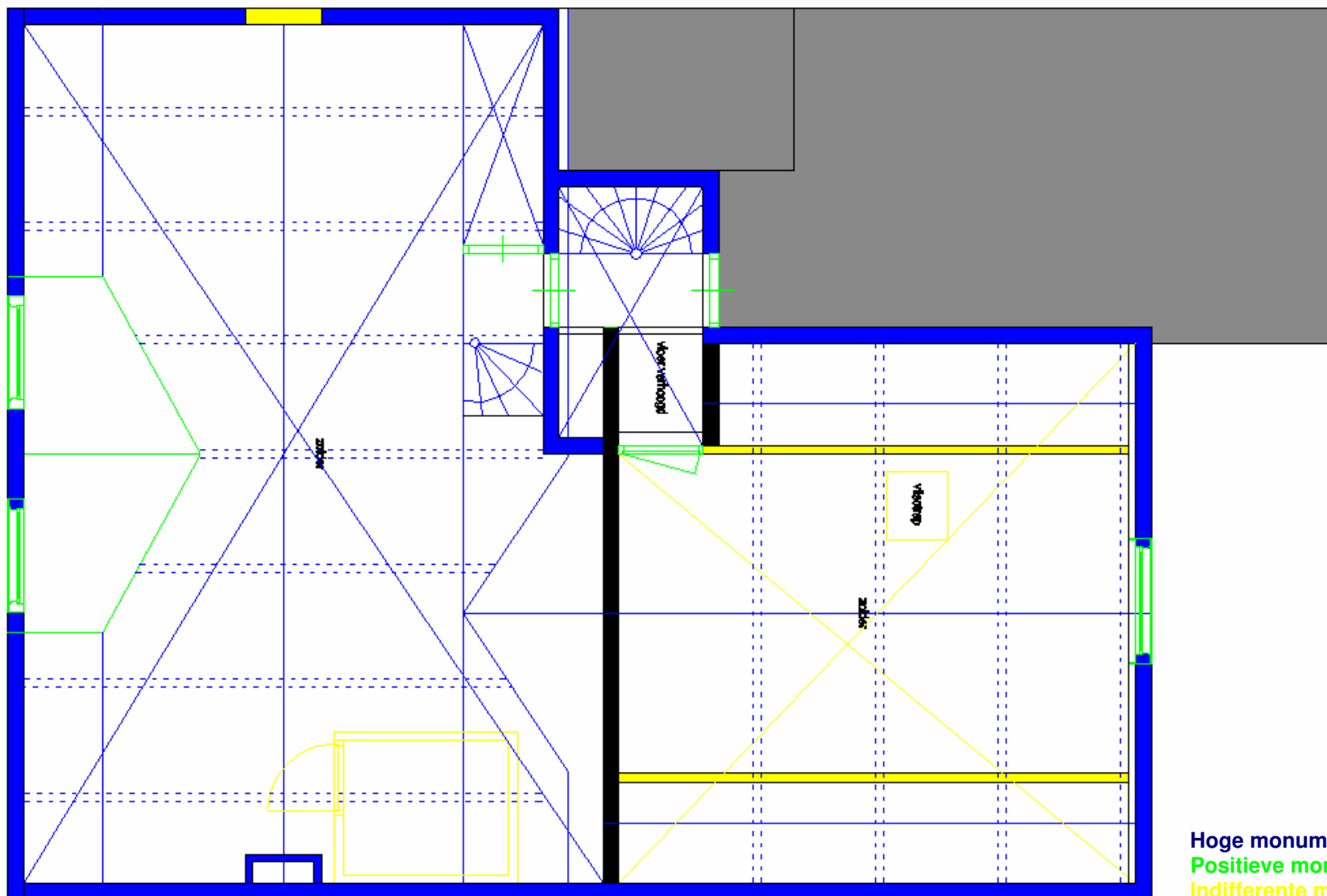
Hoge monumentwaarde
 Positieve monumentwaarde
 Indifferente monumentwaarde

Plattegrond begane grond

Plattegrond zolder

Hoge monumentwaarde
Positieve monumentwaarde
Indifferente monumentwaarde

4.5 Waarderingscriteria

In de onderstaande tabel wordt het object getoetst aan verschillende waarderingscriteria op basis van gaafheid en zeldzaamheid. In de laatste kolom wordt een korte toelichting gegeven op de keuze: hoog, positief of indifferent.

De *externe of contextuele waardestelling* behelst de waarde van het object in vergelijking tot soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau.

Bij de *ensemblewaarde* gaat het om de samenhang met de andere vijf panden: het belang van het object, als onderdeel van een groter geheel.

Hierbij wordt gekeken naar de situering en de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het bouwblok.

Bij de *architectuurhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de architectuur, voor het oeuvre van een bouwmeester of architect, de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp, de ornamentiek en de interieurafwerking in samenhang met het exterieur.

Bij de *bouwhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek, de afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis (historische gelaagdheid) en het materiaalgebruik. De interne waardestelling die volgt uit de beschrijving van de waardering van het exterieur, de constructie en het interieur en de waarderingsplattengronden is ook in deze tabel verwerkt.

De *algemene historische waarden* en *gebruikshistorische waarden* zijn ook meegenomen in de waardering, maar zijn in de meeste gevallen niet van toepassing.

Deelwaarden		Gaafheid	Zeldzaamheid	Toelichting
Externe / contextuele waarde		hoog	hoog	Historische gelaagdheid van het exterieur. Gaafheid en zeldzaamheid van het exterieur en het interieur.
Interne waarde	Exterieur	positief	hoog	De bouwmassa van een dubbelpand, ontstaan uit bouwfasen van de 16e, 17e, 18e en 19e eeuw, als bijzonder zeldzame uitdrukking van de bouwgeschiedenis van woonhuizen in de historische kern van Leeuwarden. Gevels als duidelijke karakteristieken van de periode waarin ze zijn vervaardigd
	Constructie	hoog	positief	Gave kapconstructies met telmerken. Gebruikelijke draagconstructie in verschillende bouwfasen.
	Interieur <i>begane grond</i>	positief	hoog	Indeling van groot belang voor de leesbare ontwikkeling tot dubbelpand. Elementen uit de 17e, 18e en 19e eeuw duidelijk herkenbaar.
	<i>verdieping</i>	positief	hoog	Elementen uit de 17e en 18e eeuw duidelijk herkenbaar. 16e-eeuwse moerbalk.
	<i>zolder</i>	indifferent	indifferent	Geen historisch waardevol interieur aanwezig.
Ensemblewaarde		positief	hoog	Breed dwarspand in een straat met veelal diepe langspanden. Lijstgevel, verdieping met drie traveeën en dakvlak voorzijde met kajuit.
Architectuurhistorische waarde		positief	hoog	Classicistische schouw en bedsteewand uit de 17e eeuw. Klokgevels uit periode 1713-1734. Omvangrijk Lodewijk XIV-interieur uit periode 1713-1734 Vroege neoclassicistische voorgevel eerste kwart 19e eeuw. Karakteristieke interieurelementen late 19e eeuw. Allen van belang vanwege de voor de bouwtijd karakteristieke vormgeving, materiaalgebruik en detaillering.
Bouwhistorische waarde		positief	hoog	Grote historische gelaagdheid met duidelijke bouwfasen uit de 16e, 17e, 18e en 19e eeuw. Gebeiteld telmerksysteem in 18e-eeuwse grenen kap.
Historische waarde		nvt	nvt	
Gebruikshistorische waarde		nvt	positief	Vooraanstaande voormalige eigenaren als adel, hoge militairen en advocaten en rentmeesters.

5. Aanbeveling

Om een nog completer beeld te krijgen dient nader bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd te worden. Dit onderzoek zal mogelijk gemaakt worden bij de toekomstige verbouwing. Recent aangebrachte plafonds, voorzetwanden en betimmeringen zullen verwijderd worden en er wordt verwacht dat hierachter historische onderdelen tevoorschijn zullen komen.

Het is dan ook uitermate belangrijk dat de sloop van deze recente interieuronderdelen met de grootst mogelijke zorg wordt uitgevoerd.

Veel oude balklagen zijn al in het zicht gebracht tijdens de laatste restauratie.

Tijdens de toekomstige verbouwing kunnen oudere interieuronderdelen tevoorschijn komen. Onder de voorkamer kan nog deels een zestiende-eeuwse kelder zitten. Achter de schouwbetimmering op de bovenvoorkamer (oost) kan een achttiende-eeuwse schouw tevoorschijn komen, of delen daarvan. Achter de vele voorzetwanden worden oude wanden van grenen delen verwacht, mogelijk met historisch waardevol lijstwerk.

De muurdelen die niet gekleurd zijn in de waarderingsplattegronden zullen bij eventuele sloop eerst beoordeeld moeten worden op hun historische waarde.

SAMENVATTING GROTE KERKSTRAAT 41

De eerste vermelding van Grote Kerkstraat 41 dateert uit 1575: bij de verkoop van (het oostelijke deel) van het huidige nummer 39 wordt mr. Pieter van Harlingen als oostelijke belender daarvan genoemd. Mogelijk bezat hij het huis toen al geruime tijd, want hij wordt in 1547 in het Oldehoofster espel, waartoe het westelijk deel van de Grote Kerkstraat behoorde, aangeslagen als huiseigenaar.

Op de kaart van Sems en Bast uit 1600-1603 lijkt de Grote Kerkstraat tussen de Wijde Gasthuissteeg en de voormalige stadsgracht westelijk van het huidige nummer 39, vijf panden te tellen. Nummer 39 is in de achttiende eeuw ontstaan door het samenvoegen van twee huizen, 43 is sinds de late zestiende eeuw één afzonderlijk gebouw. De twee bouwmassa's waaruit nummer 41 bestaat, vormen in 1597 één huis, want uit een transportakte uit dat jaar wordt het belend door panden die met zekerheid kunnen worden geïdentificeerd als het huidige 43 en (het oostelijke deel van) 39. Aannemelijk is op grond van het voorgaande en volgende dat beide bouwdelen al eerder tot hetzelfde gebouw hoorden.

Vermoedelijk wordt het huis verhuurd, want het Schoorsteengeldregister uit 1606 vermeldt dr. Heimans¹ tussen de bewoners/eigenaren van 43 en 39.² Hij wordt aangeslagen voor zeven haardsteden. Als het hier inderdaad om nummer 41 gaat, was het op dat moment een aanzienlijk gebouw: van de bijna 2000 huizen die Leeuwarden telde, hadden minder dan honderd zeven of meer haardsteden.

Het huis blijft tot 1643 (deels) in het bezit van de erfgenamen van mr. Pieter van Harlingen, het verwisselt in dat jaar voor het relatief hoge bedrag van 3500 gulden van eigenaar. In de daarop volgende eeuw is het pand in het bezit van verschillende hoge militairen, die er meestal zelf wonen.

Vanaf 1683 wordt de indeling in de diverse transportaktes uitgebreid beschreven; in grote lijnen komen deze beschrijvingen steeds –soms zelfs woordelijk – met elkaar overeen. Al in 1683 beschikt het hoofdpand over een middengang met aan de ene kant een kelderkamer en aan de andere kant twee kamers achter elkaar en daar weer achter een keuken. In de tuin, die zich uitstrekt tot “het diept”, de oude stadsgracht, staan diverse bijgebouwen. De inrichting wordt wel steeds luxer, de aktes vermelden onder meer wandtapijten, goudleerbehang, schilderijen en spiegels.

De achttiende-eeuwse prijsontwikkeling is niet exact vast te stellen omdat deze semi-roerende goederen soms wel en soms niet bij de koopsom inbegrepen waren. Bovendien is op enig moment onroerend goed op het eind van de Wijde Gasthuissteeg verworven dat bij tot het complex gerekend werd. De huurwaarde bedraagt vanaf 1716 tot 1725 200 gulden. Na 1725 stijgt die waarde naar 250 gulden om vervolgens daarop te blijven.³ Kennelijk was deze aan het eind van de eeuw te laag, want na de patriottische omwenteling van 1795 wordt de adellijke eigenaar voor 335 gulden aangeslagen, terwijl de daaropvolgende bezitter van het pand weer 275 gulden betaald.

In de vroege negentiende eeuw daalt de prijs van huizen sterk omdat door diverse overheidsmaatregelen veel onroerend goed op de markt komt, terwijl er weinig kopers zijn. Ook Grote Kerkstraat 41 daalt daardoor in waarde.

Op enigerlei wijze – een transportakte is in het notarieel archief niet aangetroffen – raakt het huis in de negentiende eeuw in het bezit van de familie Huber. Geertrui Huber verkoopt het in 1914 aan de Stichting Sint Anthony Gasthuis. Deze verhuurt het vervolgens. In de vorige eeuw zijn beperkte veranderingen aangebracht.

¹ Vermoedelijk betreft het hier dr. Eelco Heimans die op 28-06-1603 als raadsheer (advocaat) werd ingeschreven bij het Hof van Friesland.

² Het schoorsteengeldregister volgt in dit stadsdeel niet altijd een consequente route, bovendien vermeldt het aangeslagen bewoners en slechts enkele eigenaren.

³ Een uitzondering vormt het belastingjaar 1733 wanneer het 468 gulden waard blijkt. Een reden daarvoor is niet gevonden. Waarschijnlijk zijn andere panden van dezelfde eigenaar meegeteld bij het door hem bewoonde huis wat wel vaker gebeurde.

(Huur)waardeontwikkeling Grote Kerkstraat 41

jaar	verkoper	koper	koopsom ¹	huurwaarde ²
1599	P. Jongema	P. Gerritsma /B. Verrutius	1450	
1643	erven B. Verrutius	M. Potter / J. van Vierssen	3500	
1683	erven J. van Vierssen	A.C. van Hania	4970	
1713	erven A.C. van Hania	J. van Idsinga / A. van Coenders	4690	
1725				200
1730				250
1733				468
1734	erven A. van Coenders	F. Frisius	7500 ³	250
1742	F. Frisius	J.I. Bigot	8500 ⁴	250
1745				250
1748	J.I. Bigot	E.H. van Burmania	6000 ⁵	250
1755				250
1765				250
1768	E.H. van Burmania	J. van Geusau	6440 ⁶	250
1775				250
1784	erven J. van Geusau	C. v.d. Haar	8945 ⁷	250
1785				250
1795				335
1801	erven C. v.d. Haar	H. Blok	4060	275
1802	H. Blok	A.A. v. Boelens	4000	275
1804				275
1826	A.A. v. Boelens	J.M. Houwink - van Arum	7200	

¹ Bedragen zijn herrekend naar carolusguldens (à 20 stuivers).

² Zoals vermeld in de kohieren van de *Reële Goedschatting*. In principe is bij elke eigendomsoverdracht en verder per tien jaar een steekproef genomen. Indien de huurwaarde sterk afweek van vorige waarden is op de tussenliggende jaren gezocht.

³ Boven dit bedrag zijn in totaal voor 1078 guldens roerende goederen overgenomen. In verband met te betalen belasting over de koopsom zijn deze apart vermeld.

⁴ Dit bedrag is inclusief de in noot 3 bedoelde roerende goederen.

⁵ Hoewel hierover in de akte niets wordt vermeld, is het waarschijnlijk dat dit exclusief de in noot 3 bedoelde goederen is.

⁶ Inclusief het in noot 3 bedoelde.

⁷ Bij de koop is inbegrepen een huis aan de Gasthuissteeg. De waarde daarvan is onbekend.

(Huur)waardeontwikkeling Grote Kerkstraat 41

jaar	verkoper	koper	koopsom ¹	huurwaarde ²
1599	P. Jongema	P. Gerritsma /B. Verrutius	1450	
1643	erven B. Verrutius	M. Potter / J. van Vierssen	3500	
1683	erven J. van Vierssen	A.C. van Hania	4970	
1713	erven A.C. van Hania	J. van Idsinga / A. van Coenders	4690	
1725				200
1730				250
1733				468
1734	erven A. van Coenders	F. Frisius	7500 ³	250
1742	F. Frisius	J.I. Bigot	8500 ⁴	250
1745				250
1748	J.I. Bigot	E.H. van Burmania	6000 ⁵	250
1755				250
1765				250
1768	E.H. van Burmania	J. van Geusau	6440 ⁶	250
1775				250
1784	erven J. van Geusau	C. v.d. Haar	8945 ⁷	250
1785				250
1795				335
1801	erven C. v.d. Haar	H. Blok	4060	275
1802	H. Blok	A.A. v. Boelens	4000	275
1804				275
1826	A.A. v. Boelens	J.M. Houwink - van Arum	7200	

¹ Bedragen zijn herrekend naar carolusguldens (à 20 stuivers).

² Zoals vermeld in de kohieren van de *Reële Goedschatting*. In principe is bij elke eigendomsoverdracht en verder per tien jaar een steekproef genomen. Indien de huurwaarde sterk afweek van vorige waarden is op de tussenliggende jaren gezocht.

³ Boven dit bedrag zijn in totaal voor 1078 guldens roerende goederen overgenomen. In verband met te betalen belasting over de koopsom zijn deze apart vermeld.

⁴ Dit bedrag is inclusief de in noot 3 bedoelde roerende goederen.

⁵ Hoewel hierover in de akte niets wordt vermeld, is het waarschijnlijk dat dit exclusief de in noot 3 bedoelde goederen is.

⁶ Inclusief het in noot 3 bedoelde.

⁷ Bij de koop is inbegrepen een huis aan de Gasthuissteeg. De waarde daarvan is onbekend.

	OUDE GRACHT				Aed Levwerd
2013			39	41	43
1878			I 39	I 41	I 43
1832			C 208	C 207	C 206
1806			G 146 /147	G 145	G 144
1575		W Hoijte Wijgers	dd-1; 93 v: Claes Jacobsz & Geert Jacobsdr & Baucke Doeckes, grootmoeder k: Dr Joannes Willemz Velsius, rector van de grote school / Aecht Cornelisdr van Schoonhoven	O Mr. Pieter van Harlingen	
1584				aa-1; 564 v: tvv erfgenamen van Albert Jacobsz, goudsmid / Frouck k: Peeter Jongama 2 gg jaarlijkse grondpacht uit de grond van Barber, mr. Pieters van Harlingen 15 gg per gg. pacht	
1595					dd-3; 44 & ee-3; 62v v: Upco van Burmania e.a. k: Wijbe Lieuwesz, Wilck Jansdr huis met de plaats t.o. Gasthuis Cammingastins
1597			W Joannis Willemi Velsius	ee-3; 116 v: Pieter Jongema, te Bolsward, erfg. van zijn moeder k: Pijeter Lijjeuwesz, not. te Bolsward / Hilcke, mr. Melchiorsdr 1/2 huis, rest behoort syndicus van Gronningerland wandelkoop	O Wybe Lijjeuwesz
1600			W Joannis Willems [Velsius]	ee-4; 31v v: Pyter Jongama (geërfd van w. moeder) k: Pybe Gerritsma / Barbara Verrutii 1/2 huis	O erfg. Wybe metselaar
1624					

1631		ee-12; 266 v: Abbe Feddrix Gabbema k: Arent Janssen / Griettie Albertsdr. b: k	O Anthoon de Mol		
1639		gg-32; 161 Arent Jansen van Rheenen, winkelier / Grietie Alberts geven de vijf Sterren in onderpand gekocht van Abbe Frederix			
1644			W Anthoon de Moll	ee-16; 198v v: div. Heijmans crediteuren Verruti k: Michael Potter, luitenant kolonel / Jancke van Vierssen	O Willem Willems, kleermaker
1658		W verkoper met gemeenschappelijke muur	ee-21; 3 Agaeta van Velsen, wed. Anthoni del Mol k: Justus Schaevola, conrector	O Jancke Potters	
1661		ee-21; 200 v: erfg. Del Moll k: Pijtter van Harinxma toe Slooten, raad ord. HvF / Susanna van Burmania	O Justus Schaevola		
1669				W juff. Vierssen, wed. kapitein Potter	ee-24; 188 v: tvv Willem Willems, mr. kleermaker / Maeicke Joannisdr k: Wijbrandus Heems, deurwaarder HvF Aed Levwerd / Oude Stins
1683			W wed. Schaevola	ee-27; 69 v: erfg. Viersen /Potter k: Albert Christoffel van Hania	O Oud Leeuwerd
1713			W Ds. Lollius Posthumus	ee-32; 168v v: erfg. Albert Christoffel van Hannia (gekocht van erfg. v. mevr. Potter- Vierssen) k: Johan van Idsinga	O Oud Leeuwaerd
1730		W mevrouw Harinxma	ee-35; 154v v: Johan van Idsinga, gen. maj k: Jacob Verheij	O Joh. van Idsinga	
1734				ee-36; 130v v: Alegonda van Coenders, weduwe van Johan van Idsinga k: Franciscus Frisius	

1737		W mevrouw Harinxma	ee-37; 51 v: Jacob Verhij k: Jacobus Bos	O Meijer, kolonel	
1739				n.a.	ee-37; 157 v: Christoffel Geboer / Helena Bruiningh k: Albartus Otto Swalue, mr. schilder / Antie Gaijckema
1739		W Nicolaas Arnoldi	ee-37; 164 v: Jacobus Bos k: Jacobus Kramer, kapitein / Johanna Wijnhout	O Meijer, kolonel	
1749			W Cramers	ee-39; 206v v: Jacob Isacq Bigot / Francoijse Herbert k: Edsart Hobbe van Burmania / Johanna Wilhelmina van Schratenbergh b: k	O Alb. Otto Swalue
1751		W oud-burgemeester Arnoldi	ee-40; 100v v: Jacobus Cramer Lt. col. / Lumina Johanna Wijnhout k: Quirijn de Blau, adv. HvF	O E.H. van Burmania	
1762				W E.H. van Burmania	ee-43; 124v v: Albertus Otto Swalue k: Johannes Deil, distillateur / Lijsbet Harmens b: Haije Willems Aad Leeuward genaamd 856 ggl
1768			W Arnoldi	ee-45; 127v v: Edsart Halbo van Burmania k: Justus von Geusau, lt.col / Anna Antoinetta van Rengers	O erfg. van A. Swalue, schilder
1778				Z Geusau	ee-49; 149 v: Janneke en Elisabeth Deijl k: Jan de Roos / Grietje van Marrum Aed Lievwert 1204 ggl
1802				ee-58; 106 v: erven Catharina Wilhelmina van der Haer k: Hein Blok 2900 gg	
1803			W mevr. Knock	ee-59; 70 v v: Hein Blok k: Aijso van Boelens 4000 cgl	O wed. De Roos
1832					